

**KÂMİL-İ MEVLEVÎ'NİN KENDİ ŞİİRİNE TUTTUĞU AYNA:
ADEM KASİDESİ VE ŞERHİ**

*Abdülkadir DAĞLAR**

ÖZET

19. yüzyılın ikinci yarısında Kâmil-i Mevlevî'nin Adem Kasîdesi'ne yine kendisi tarafından yazılan şerhi "kendi şiirini şerh" in ender örneklerindedir. Kâmil-i Mevlevî adem (yokluk) gibi İslâm felsefesi ve tasavvuf konulu şiirini Mevlevîliğin felsefî-tasavvufî düşünce sisteminden hareketle, özellikle Mevlânâ'nın şiirinden örnekler vererek şerh etmiştir. Bu çalışmanın girişinde adem konusunun klâsik Türk şiirindeki yerine değinilmekte, ardından Kâmil-i Mevlevî'nin kimliği ve bu eseri tartışılmaktadır. Çalışmanın sonunda da Adem Kasîdesi ve Şerhi'nin metni yer almaktadır.

Anahtar Kelimeler: adem (yokluk), kendi şiirini şerh, Mevlevîlik, Kâmil-i Mevlevî, Adem Kasîdesi ve Şerhi

**KÂMİL-İ MEVLEVÎ'S COMMENT OF HIS OWN POEM:
ADEM KASİDESİ AND ITS COMMENTARY**

ABSTRACT

Kâmil-i Mevlevî is one of Divan poets, lived in the second term of 19th century. The Commentary of Adem Kasîdesi, that Kâmil-i Mevlevî wrote to comment his poem Adem Kasîdesi, is the example of "comment of his own poem". He comments his poem, which is about nonexistence based sufism and İslamic philosophy on the Mevlevî orders and gives examples from Mevlânâ's poems. In this study first of all we point at the place of nonexistence subject in classical Turkish literature and then Kâmil-i Mevlevî's life and his The Commentary of Adem Kasîdesi. At the and of study Adem Kasîdesi and Its Commentary text take place.

Key Words: nonexistence, comment his own poem, Mevlevî order, Kâmil-i Mevlevî, Adem Kasîdesi and Its Commentary

* Arş. Gör., Erciyes Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü. abdaglar@gmail.com

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/4 Summer 2008*

Bir şiiri şerh etme ameliyesi bir noktada tamamlanır mı? “El-ma'nâ fi-batni's-şâ'ir” ise mânâ ne zamana kadar şâirin karnında durur? Şiirin şâiri olan kişi şârihi olmaya da niyetlenirse başkaları için söyleyecek söz kalır mı?

Türk ilim, fikir ve edebiyatı evreninde asırlarca mühim bir yer edinmiş olan metin şerhi geleneği, esas olarak başkalarının ilmî, felsefî, edebî metinlerini anlama ve anlatma gayretleri üzerine kurulmuştur. Bu anlamda daha çok, çeşitli konularda telif edilmiş Arapça ilmî ve felsefî-tasavvufî eserler, Farsça edebî şâheserler, mecâzî niteliği yüksek Türkçe hikemî-tasavvufî şiirler¹ kendisinde yorumlama yetkisini gören pek çok şârihin malzemesi olmuştur.

Şerh geleneğinde kendi şiirinin şârihi olma durumu ile nâdiren karşılaşılmaktadır. Tasavvuf vadisinde şiir yazan Niyâzî-yi Mısrî (ö. 1694)'nin kendi şiirinden bazı parçaları şerhi², hikemî şiirleriyle bilinen Ziyâ Paşa (ö. 1880)'nin Âlî Paşa'yı hicv etme amacıyla müsteâr isimlerle peşpeşe kaleme aldığı Zafer-nâme kasidesi, tahmîsi ve şerhi³ ilk plânda sayılabilecek örneklerdendir. Bu çerçevede, aşağıda ele alınacak olan “Adem Kasidesi ve Şerhi” ise Kâmil-i Mevlevî tarafından kaleme alınmıştır. Şerh konusu üzerinde yapılan çalışmalarda bu metne dâir herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır.

Bu yazının öncelikli amacının yukarıdaki sorulara teori zemininde cevap aramak yerine, “kendi şiirini şerh”in ender örneklerinden birinin, Kâmil-i Mevlevî'nin Adem Kasidesi ve Şerhi'nin metnini ilmî usûllere uygun bir şekilde vermek olduğunu belirtmek gerekmektedir. “Adem” gibi felsefî-tasavvufî bir konuda

¹ Türkçe tasavvufî şiirlere yapılan şerhlere dâir ayrıntılı bilgi için bkz. Ömür Ceylan, **Tasavvufî Şiir Şerhleri**, Kitabevi, İstanbul 2000.

² **Mecmû'a**, Konya Mevlânâ Müzesi Kütüphanesi, No: 1648, vr. 90b-92a; **Mecmû'a**, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, İbnülemin Kitaplığı, No: 3623, vr. 61a-63b.

³ Ziyâ Paşa kendisine karşı entrikaların kaynağı olarak gördüğü Âlî Paşa'ya İzmit mutasarrıfı Fâzıl Paşa'nın ağzından Türk edebiyatının en meşhur sosyal hicviyelerinden olan Zafer-nâme kasidesini kaleme almış, ardından kasideyi Karantina katipliğinden Hayrî Efendi'nin imzasıyla tahmîs etmiş, nihâyet bu tahmîse Zabtiye müşîri Hüsnî Paşa'nın kaleminden bir şerh yazmıştır. Görüntüdeki bu üç ismin arkasındaki Ziyâ Paşa böylelikle bir hiciv külliyyâtı oluşturmuştur. Bu konuda bkz. Ziyâ Paşa, **Zafer-nâme**, (Haz. Fikret Şahoğlu), Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul (Tarihsiz).

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/4 Summer 2008*

kaleme alınmış bu şiir ve tasavvuf nokta-yı nazarından hareketle yapılmış şerhine dâir teknik bilgilerle beraber söz konusu metni ilgililerin istifâdesine sunmadan önce ademin İslâm düşüncesinde nasıl algılandığını ve klâsik Türk şiirinde nasıl kullanıldığını giriş mâhiyetinde bir bölümle hatırlamak bu şiir ve şerhinin gelenek içindeki konumunu tesbit açısından yerinde olacaktır.

1. Klâsik Türk Şiirinde Adem

“Varlığın zıddı, yokluk, hiçlik” ve “varlığın yaratılmasından önceki hâl” anlamlarına gelen adem kavramı Kur’ân’da geçmemektedir, felsefenin konusudur. İslâm düşüncesinde Mu’tezile kelâmcıları ademe “şey”lik verirken Mâturîdî’nin başını çektiği ehl-i sünnet kelâmcıları ademi “leyse bi-şey” ve “lâ-şey” ifâdeleriyle tanımlamışlardır. İslâm felsefesinde, Kindî ehl-i sünnete uyararak ademi “leyse ve lâ-şey” diye tanımlarken, Mu’tezile’nin görüşleri doğrultusunda Fârâbî de ademe “şey”lik izâfetinde bulunur. Fârâbî’ye göre varlığın mükemmelliği “hayır”, mükemmelliğin yokluğu ise “şer”dir ki bu da ademdir. İbn Sînâ da Fârâbî ile aynı doğrultuda varlığı hayır, yokluğu da şer olarak kabul eder; ancak, ona göre adem reel varlık olmayıp yalnızca bir “imkân”dır. İbn Sînâ düşüncesinde hiçbir şekilde ademle ilişkisi olmayan tek varlık ise “Vâcibü’l-vücûd”dur. İlk sûfiler ademi “yoksulluk” olarak ele alırken Gazzâlî “lâ-mevcûde illallâh” minvalinde mâsivâyı “mutlak yokluk” kavramı içinde değerlendirmiştir. Gazzâlî’ye göre Allâh’ın varlığı hakikî, mâsivânın varlığı ise mecazîdir; varlık “hayır ve nur”, adem “şer ve zulmet”tir. İbnü’l-Arabî ise Gazzâlî’nin anlayışını “vahdet-i vücûd” ilkesi etrafında iyice geliştirmekle beraber, varlığın Allâh’ın yaratmasına bağlı olduğu için kendine nisbetle yok, Allâh’ın ilminde mevcut olduğu için de var kabul edilmesi gerektiğini düşünür ve varlığın yaratılmadan önceki hâlini “a’yân-ı sâbite” olarak isimlendirir. Ayrıca ademi mutlak (adem-i mahz) ve mümkün (adem-i izâfi) diye ikiye ayıran Arabî şer, zulmet ve bâtılı adem-i mutlak olarak kabul eder. Sûfilerin büyük bir kısmı ise ademi sadece “ilâhî bir tecellîgâh” kabul ederek ona varlık izafet etmekten kaçınırlar. Onlara göre mâsivâ a’yân-ı sâbitenin görüldüğü bir aynadır.⁴

⁴ Adem konusuna dâir bu özet bilginin tafsilâtı için bkz. Yusuf Şevki Yavuz, “Adem”, *DİA*, C. 1, İstanbul 1988, s. 356-357.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/4 Summer 2008*

İslâm felsefesi ve tasavvufun çizdiği sınırlar içinde bir hikemî terminoloji oluşturan Dîvân şiiri geleneğinde adem konusunun felsefî manasıyla faal ve derinlemesine bir şekilde işlendiğini söylemek zordur.⁵ Dahası, ümitsizlik ve karamsarlığın karşısında teslimiyet ve tevekkülü telkin eden geleneksel hayatta ademin bir konu olarak işlenmesini dâirenin içi ile ilgili bir durum saymak zor olsa gerektir. Ancak, geleneğin sunduğu fikrî atmosferi teneffüs eden Dîvân şâirinin genel hayat algılaması çerçevesinde zaman zaman ve oldukça yüzeysel bir şekilde adem fikrine temas ettiği görülebilmektedir.

Dîvân şiirinde adem kelimesi bazen lugavî olarak “olmama, yokluk” anlamlarıyla kullanılırken, bazen de İslâm felsefesi ve kozmogonisinde işlenen “tekvîn, tekevvün ve mevcûdiyetin zıddı olan durum” anlamını hatırlatacak şekilde çeşitli teşbihlerle karşımıza çıkmaktadır:

Neylî'nin

Gülzâr-ı dehrde **adem**-i bûy-ı lâleden
Neylî meşâm-ı ârife bûy-ı **adem** gelür⁶

beytinde adem kelimesi ilk mısırâda olmama, yokluk manasında kullanılmışken ikinci mısırâda muhtemelen kaçınılmaz son/ölüm anlamındadır. Hüsn ü Aşk'tan alınan şu beyitte Şeyh Gâlib adem kelimesini yokluk, çaresizlik anlamında kullanmıştır:

Bir **za'f** ki **za'fun** intihâsı

⁵ Dîvân şiiri anlam dünyasını oluşturan kelime ve kavramlar üzerine yapılan bazı çalışmalarda da “adem” kavramına müstakil bir madde/bölüm ayrılmadığı dikkati çekmektedir. Bkz. Ağâh Sırrı Levend, **Divan Edebiyatı (Kelimeler ve Remizler, Mazmunlar ve Mefhumlar)**, Enderun, İstanbul 1984; Ahmet Talât Onay, **Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar**, (Haz. Cemal Kurnaz), TDV, Ankara 1993; Ömer Ferit Kam, **Divan Şiirinin Dünyasına Giriş (Âsâr-ı Edebiye Tetkikatı)**, (Haz. Halil Çeltik), MEB, Ankara 2003; Gencay Zavotçu, **Divan Edebiyatı Kişiler-Kişilikler Sözlüğü**, Aydın, Ankara 2006.

Bu çerçevede hazırladığı eserinde İskender Pala, kavramı bir madde ile ele almakta; Dîvân şiirinde sevgilinin küçük dudağı ve bir kıl kadar ince belini anlatmak için kullanılabilen adem kelimesinin genelde lugat mânâsı ile geçtiğini ifade etmektedir. Bkz. **Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü**, Akçağ, Ankara 1995, s. 18.

Adem fikrinin klâsik Türk şiirindeki yeri hakkında ayrıca bkz. Ali İhsan Kolcu, **Türk Şiirinde Yokluk Fikri ve Âkif Paşa'nın Adem Kasidesi (Tahlil-Tenkid)**, Akçağ, Ankara 2002, s. 37-42.

⁶ Atabey Kılıç, **Mîrzâ-zâde Ahmed Neylî ve Divanı**, Kitabevi, İstanbul 2004, s. 335.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/4 Summer 2008*

Belki **ademün** de mâ-verâsî⁷

Ademin vücûd, mevcûd, imkân, lâ-şey', adîm, yok gibi kelime ve kavramlarla kullanımı felsefî olarak varlık-yokluk problemi ile ilgilidir, Nesîmî'nin

Cânım **vücûd**ı sensüz **lâ-şey'** kimi **adem**dür
Senden cüdâ dirilmek müştâka key elemdür⁸

beyti ile Şeyh Gâlib'in

El-ân **adem**deyüz **adîm**üz
Hâhiş-ger-i ni'met-i amîmüz⁹

Sahrâ-yı **adem**de eyledün cûd
Virdün **yok** iken libâs-ı **mevcûd**¹⁰

Sîmâsı görünse itsen im'ân
Cem' olmuş idi **adem**le **imkân**¹¹

beyitlerinde olduğu gibi.

Dîvân şiirinde ademin genelde mülk, diyâr, iklim, şehir gibi, geniş bir mekân telâkkîsiyle yer aldığı dikkati çekmektedir. Bu memleket, insanın gelmiş olduğu yer olarak düşünülen elest meclisi/kâlû belâ, âlem-i ervâh veya ölümden sonraki mekânlar olan mahşer, cennet, cehennemdir:

Âlâyîş-i dünyâdan el çekmege niyyet var
Yakında **adem** dirler bir **şehre** azîmet var¹² (Bâkî)

Kanda giderdi alup başını erbâb-ı elem
Olmasa **mülk-i belâ**dan öte **iklim-i adem**¹³ (Emrî)

⁷ Muhammet Nur Doğan, **Şeyh Galib, Hüsn ü Aşk**, Yelkenli, İstanbul 2006, s. 366.

⁸ Hüseyin Ayan, **Nesîmî (Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Türkçe Divanının Tenkitli Metni) 1-2**, C. 1, TDK, Ankara 2002, s. 354.

⁹ Muhammet Nur Doğan, **age**, s. 320.

¹⁰ **Age**, s. 320.

¹¹ **Age**, s. 370.

¹² Sabahattin Küçük, **Bâkî Dîvânı**, TDK, Ankara 1994, s. 207.

¹³ M. A. Yekta Saraç, **Emrî Divanı**, Eren, İstanbul 2002, s. 187.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/4 Summer 2008*

Dil dehânın görüp özlerdi **diyâr-ı ademi**
Kaldı bağlandı gönül zülf-i siyeh-kârında¹⁴ (Emrî)

Adem memleketi bazen insan hayatının imkânsız olduğu, çeşitli sebeplerle ölümün kol gezdiği uçsuz bucaksız bir çöl olarak karşımıza çıkar, Fuzûlî'nin

Bir beyâban kim yok anda nev'-i insandan eser
Aña nisbet vâdi-i merdüm-nişîn mülk-i adem¹⁵

Dâma düşmüş bir şikâram ki **adem sahrâsına**
Menzilünden her taraf açmış ecel bin pencere¹⁶
beyitleri ile Nef'î'nin
Sürdükçe hasma yek-tene bakmaz silâh u cevşene
Yer kalmaz aslâ düşmene illâ **beyâbân-ı adem**¹⁷

beytinde görüldüğü gibi.

Sultân III. Ahmed'in bir beytinin tazmîn edildiği şiirin üçüncü bendinde adem hem bu sultân şâir hem de Nedîm tarafından neş'enin, zevkin ve mutluluğun olmadığı, gamın hüküm sürmesi gereken terkedilmiş ve harâb bir diyâr olarak düşünülmüştür:

Âlemi kıldı tefahhus ol şeh-i âlî-tebâr
Gördü kim adliyle hep ma'mûrdur dâr u diyâr
Şunda hâlî vü harâb ancak **adem-âbâd** var
Didi ta'mîrin murâd idüp anun da şehriyâr
Biz safâ ile Neşât-âbâdı itdük çün makar
Sana da ey gam **adem-âbâda** lâzımdur sefer¹⁸

Nedîm'in şu beyti de yine aynı düşüncenin ürünüdür:

Dolup şevk u tarabla ser-be-ser dünyâ gam u endûh
Adem-âbâd mülkünden de sad menzil ba'îd olsun¹⁹

Bu örneklerdeki “adem-âbâd” terkîbini hem ademle âbâd olan, ademin ma'mûr edildiği bir mekân olarak hem de “âbâd” kelimesinin “ebedin

¹⁴ **Age**, s. 245.

¹⁵ Kenan Akyüz vd., **Fuzûlî Divanı**, Akçağ, Ankara 2000, s. 66.

¹⁶ **Age**, s. 255.

¹⁷ Metin Akkuş, **Nef'î Divanı**, Akçağ, Ankara 1993, s. 96.

¹⁸ Muhsin Macit, **Nedîm Divanı**, Akçağ, Ankara 1997, s. 226.

¹⁹ **Age**, s. 147.

cem'i, ebedler" şeklinde düşünülmesiyle "adem sonlu zamanlar" olarak değerlendirilmek mümkündür.

Fuzûlî'nin şu kıt'asında ise adem, insanlığın hayat bulduğu dünya nehrinin karışıp kaybolacağı, uzun ve meşakkatli yolculuktan sonra rahata erişileceği bir deryâ ve nihâ'î bir menzildir:

Dehr bir seyl-âbdur mülhak adem deryâsına
Biz ki ser-gerdânuz ol seyl-âba düşmüş hâr u has
Çizginür hâr u has ol seyl-âb oldukça revân
 Yitmeden **deryâya** râhat mümkün olmaz bir nefes²⁰

Şu beyitte ise adem, engin aşk denizindeki gemi gibi bitkin halde bulunan insan vücudundan kurtulmak isteyen rûhun selâmet bulacağı bir kıyıdır:

Çıkmak diler sefine-i ten cünbişiyle cân
 Deryâ-yı ışıktan ki **ademdür kenâresi**²¹ (Fuzûlî)

Bu şiir evreninde adem kimi zaman mutlak gelinen ve mutlak gidilen, gidilecek olan yoldur:

Yügrüşüp lâle vü gül **râh-ı ademden** gelicek
 Oldılar gark-ı arak sanma kim anı şeb-nem²² (Hayâlî)

İy düşen dâ'îye-i vasf-ı dehân-ı yâra
 Acebâ hâtırana **râh-ı adem** gelmez mi²³ (Nâbî)

Ne **râh-ı adem** ne zulmet-âbâd
 Bir çâh içi figân u feryâd²⁴ (Şeyh Gâlib)

Dîvân şâirlerinin ademe dâir tasavvurlarından birisi de onun hâba (uyku) teşbîhidir. Aşağıdaki örnek beyitlerde bu uyku varlığın yaratılmadan önceki potansiyel durumuna yani a'yân-ı sâbitedeki uykusuna işaretir:

Bir özge âlemüm var idi ışk-ı yâr ile
 Âdem henüz **hâb-ı ademden** uyanmadan²⁵ (Hayâlî)

²⁰ Kenan Akyüz vd., **age**, s. 305.

²¹ **Age**, s. 278.

²² Ali Nihad Tarlan, **Hayâlî Divanı**, Akçağ, Ankara 1992, s. 83.

²³ Ali Fuat Bilkan, **Nâbî Dîvânı 1-2**, C. 2, MEB, Ankara 1997, s. 1112.

²⁴ Muhammet Nur Doğan, **age**, s. 260.

²⁵ Ali Nihad Tarlan, **age**, s. 220.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
 and History of Turkish or Turkic
 Volume 3/4 Summer 2008*

Rûh-bahş oldı Mesîhâ-sıfat enfâs-ı bahâr
Açdılar dîdelerin **hâb-ı adem**den ezhâr²⁶ (Bâkî)

Gözin **hâb-ı adem**den açdı ezhâr-ı çemen cümle
Dilâ gel ibret al sen de güşâd it dîde-i cânı²⁷ (Neylî)

Adem bazen de şirde insanın ölümden sonraki uykusu olarak
tezahür eder. Hayâlî'nin

Ger bu nazmı rûh-ı Câmîyle Nevâyî işide
Uyanıp **hâb-ı adem**den olalar tekrâr mest²⁸

beytinde Abdurrahmân-ı Câmî ve Ali Şir Nevâyî, Nedîm'in
Nef'î dahı **adem**de işitdükçe sözlerüm
Şâbâş u âferîni cihan-der-cihan virür²⁹

beytinde ise Nef'î, beyitlerin kaleme alındıkları sırada çoktan ölüm
uykusuna dalmışlardır.

Ademle gece/şâm ve karanlık arasında kurulan benzerlik de
yine çeşitli tasavvurların oluşmasına yol açmıştır:

Bendeyem şol şâha kim **şâm-ı adem**den kurtarup
Bülbül-i tâb-ı Hayâlîyi seher-hîz eyledi³⁰

beytinde Hayâlî ademi hem geceye, hem de sevgilinin yüzündeki
benlere benzetmektedir. Burada şâm hem gece anlamıyla kullanılmış
seher kelimesi ile tenâsüplü olarak hem de benler anlamıyla
kullanılmış şâme (ben)'nin cem'i olarak ki bendeyem kelimesindeki
"ben"le îhâm-ı tenâsüp kurmuştur.

Hiddet-i bârika-i pertev-i pür-nûrından
Düşe tâ **çâh-ı amîk-ı ademe zulmet-i şâm**³¹ (Nef'î)

Ne râh-ı **adem** ne **zulmet**-âbâd
Bir **çâh** içi figân u feryâd³² (Şeyh Gâlib)

²⁶ Sabahattin Küçük, **age**, s. 39.

²⁷ Atabey Kılıç, **age**, s. 398.

²⁸ Ali Nihad Tarlan, **age**, s. 99.

²⁹ Muhsin Macit, **age**, s. 21.

³⁰ Ali Nihad Tarlan, **age**, s. 300.

³¹ Metin Akkuş, **age**, s. 214.

³² Muhammet Nur Doğan, **age**, s. 260.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/4 Summer 2008*

beyitlerinde de çâh (kuyu) benzetmesi etrafında adem-zulmet-çâh ilişkileri görülmektedir.

Dil dehânın görüp özlerdi diyâr-ı **ademi**
Kaldı bağlandı gönül **zülf-i siyeh-kârında**³³

Emriyâ **hat** bürümüş la'1-i leb-i cânânı
Ne **kara** günlere kalduk yüri mülk-i **ademe**³⁴

beyitlerinde ise Emrî, adem-zülf-siyeh-hat-kara kelimeleri ile bir tenâsüp kurmuştur.

Dîvân şâirleri sevgilinin yok denecek kadar küçük sayılan ağzı ve dudağı ile adem arasında teşbih ilişkisi içinde çeşitli kombinezonlar denemişler, bîkr-i mazmûn denilen hedefe ulaşmaya çalışmışlardır, 16. asır şâirlerinden alınan şu örneklerde olduğu gibi:

Yâd-ı lâ'lünle Fuzûlî gözleyip râh-ı adem
Var bir tedbîri ammâ âşkâr itmez bana³⁵ (Fuzûlî)

Halka-i mîm-i **adem** sandum kemer-bendin görüp
Ağızım sordum gülüp nâz ile didi adı **yok**³⁶ (Nev'î)

Ruhun gül-berg-i bûstân-ı İremdür
Dehânun gonca-i bâğ-ı **ademdür**³⁷ (Bâkî)

Emriyâ hat bürümüş **la'1-i leb-i cânânı**
Ne **kara** günlere kalduk yüri mülk-i **ademe**³⁸ (Emrî)

Adem iken **lebi** o gonca-femûn
Beni kıldı hayâl ile ma'dûm³⁹ (Emrî)

Bazen de sevgilinin kıl kadar ince belidir, adem, şâirin şu beyitte ifâde ettiği gibi:

³³ M. A. Yekta Saraç, *age*, s. 245.

³⁴ *Age*, s. 270.

³⁵ Kenan Akyüz vd., *age*, s. 138.

³⁶ Mertol Tulum ve M. Ali Tanyeri, *Nev'î, Dîvân, Tenkidli Basım*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İstanbul 1977, s. 361.

³⁷ Sabahattin Küçük, *age*, s. 193.

³⁸ M. A. Yekta Saraç, *age*, s. 270.

³⁹ *Age*, s. 356.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/4 Summer 2008*

Halka-i mîm-i **adem** sandum **kemer-bend**in görüp
Ağızın sordum gülüp nâz ile didi adı **yok**⁴⁰ (Nev'î)

Yukarıda verilen sayılı örnekten hareketle Dîvân şiiri geleneğinde adem metaforu etrafında oluşturulan mazmûn dünyasının unsurlarını kısmen de olsa hatırlama imkânı olmuştur. Bu örneklerde de görüldüğü üzere adem, Dîvân şâiri için derinlemesine ele alınacak bir konu değildir; arasına felsefî manâsıyla kullanılmış olsa da, genelde yüzeysel bir şekilde temas edilmiştir.

Adem kavramının etraflıca ve bilinçli bir şekilde ilk kez Âkif Paşa (ö. 1845) tarafından adem redifli 69 beyitlik “Adem Kasidesi”nde işlendiği bilinmektedir. Bu şiirin konusu ve şâirin rûh hâli arasındaki ilişki de göz önüne alındığında, bedbin bir şekilde soyut bir kavram olan ademe kasîde yazmak, edebiyat geleneğine uymayan bir durum olarak değerlendirilmiştir.⁴¹ Tanzimat dönemi ve sonrasında aydınların zaman zaman bu kasîde ile ilgili tartışmalarından, entelektüel çevrelerde büyük bir yankı uyandırmış olan kasîdenin şekil, üslûp ve kelime kadrosu olarak geleneğin izlerini taşıdığı, buna karşılık konusu ile şiire hâkim olan genel ruhî durumun devrine göre modern bir karaktere sahip olduğu sonucu çıkarılabilir.⁴²

Yüzeysel bir okuma ile bile Adem Kasidesi’nde “adem”in teşbih zemininde ilişkilendirildiği nesne ve kavramların Dîvân şiirindekinden daha zengin ve renkli bir kullanım alanını oluşturduğu hemen dikkati çekmektedir.

Âkif Paşa şiirinde adem sorusuna klâsik Osmanlı hayatına şekil veren en önemli iki kurumda, medrese ve tekkede cevap aramış, ancak bulamamış; tatmin olabileceği cevap için edebiyat, kozmogoni ve ticaretin de kapısını çalmış, yine eli boş dönmüştür. Şiirin geneline felsefî bir sorgulama havası hâkim olup, zaman zaman ademe felsefede cevap aranmıştır.⁴³ Görünen odur ki adem sorusuna aranan cevap yoktur.

⁴⁰ Mertol Tulum ve M. Ali Tanyeri, **age**, s. 361.

⁴¹ Ali İhsan Kolcu, **age**, s. 111-112.

⁴² Tartışmalar için bkz. **Age**, s. 17-42.

⁴³ **Age**, s. 115-116.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/4 Summer 2008*

Adem Kasîdesi, konu olarak kendisinden sonra yazılan birçok şiire ilhâm vermiş; ayrıca, Nakîbü'l-eşrâf Hasan Tahsin Bey (ö. 1278) ve Mustafa Eşref Paşa (ö. 1312) tarafından tanzîr edilmiştir.⁴⁴

2. Kâmil-i Mevlevî, Adem Kasîdesi ve Şerhi

Tezkireler ve diğer biyografik eserlerde “Kâmil” mahlâsını kullanan “Kâmil-i Mevlevî” nâmıyla bilinen bir şâire rastlanmamaktadır. Aynı kaynaklar 17. yüzyılda “Kâmilî” mahlâslı “Kâmilî-yi Mevlevî” diye tanınmış bir şâirin biyografisini vermektedirler.⁴⁵ Hazırladığı katalogda eserle ilgili değerlendirmelerde bulunan Abdülbaki Gölpınarlı da, müellifin bu şâir olabileceği ihtimâli üzerinde durur.⁴⁶ Ancak müstensih tarafından şiir metninin başına konulan “Kasîde-yi Adem li-Kâmil-i Mevlevî” ibâresi ile makta’ beytinde mahlâsı içeren “Kâmilâ” ifâdesinden, ardından şerh metninin “Şerh-i Kasîde-yi Adem li-Nâzımihâ Kâmil” şeklinde başlıklandırılmasından anlaşılan odur ki şâir-şârihin mahlâsı yâ-yı nisbîsiz sadece “Kâmil”dir, Mevlevî çevrelerinde “Kâmil-i Mevlevî” diye tanınmaktadır.

Şerhine yaptığı girişten Kâmil-i Mevlevî’nin Beşiktaş Mevlevîhânesi şeyhi Nazîf Dede⁴⁷ nin mürfidi olduğu anlaşılmaktadır.

⁴⁴ Tesirler için bkz. **Age**, s. 117-134.

⁴⁵ Kâmilî-yi Mevlevî’nin asıl adı Ahmed’dir. Manisalı Derviş Ahmed olarak bilinir. 1068 tarihinde Bursa’da ölmüştür. Hakkında bkz. Şeyhî Mehmed Efendi, **Vekayîü'l-Fudalâ 1-3**, C. 1 (Şakaik-ı Nu’maniye ve Zeyilleri 1-5, C. 3), (Haz. Abdülkadir Özcan), Çağrı, İstanbul 1989, s. 688; İlhan Genç, **Esrar Dede, Tezkire-i Şu’arâ-yı Mevleviyye**, AKM, Ankara 2000, s. 461; Ali Enver, **Semâ’-hâne-yi Edeb**, İstanbul 1309, s. 211-212.

⁴⁶ Abdülbaki Gölpınarlı, **Mevlânâ Müzesi Yazmalar Kataloğu**, C. 1, TTK, Ankara 1967, s. 257.

⁴⁷ Mevlevî âlim, ârif ve şâirlerinden olan Nazîf Hasan Dede, 1622 yılında şimdi Çırağan Sarayı’nın bulunduğu yerde kurulmuş olan Beşiktaş Mevlevîhânesi’nin son postnişini Hüseyin Fahreddîn Dede’nin babasıdır. H 1209 (M 1794) yılında Yenişehir’de doğmuştur. H 1270’te (M 1853/54) Beşiktaş Mevlevîhânesi’nin 15. şeyhi olmuştur. H 1277’de (M 1860/61) ölmüş olup Eyüp’teki Bahâriye Mevlevîhânesi’nde medfundur. “Ta’rifü’s-Sülûk” adlı bir risâlesi, Mevlevîlik silsilesine dâir “Bahr-i Hakîkat” adlı bir levhası ve bir de “Dîvânçe”si vardır. Oğlu Hüseyin Fahreddîn Dede Yenikapı Mevlevîhânesi şeyhi Osman Selaheddîn Dede Efendi’nin damadı olmuştur. Bkz. Bursalı Mehmed Tâhir, **Osmanlı Müellifleri I-II-III ve Ahmed Remzî Akyürek Miftâhu’l-Müellifin Fihristi**, (Haz. Mustafa Tatcı ve Cemâl Kurnaz), C. 1, Bizim Büro, Ankara 2000, s. 179-180; Mehmed Süreyya, **Sicill-i Osmanî 1-6**, (Haz. Nuri Akbayar ve Seyit Ali Kahraman), C. 4, Tarih Vakfı

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/4 Summer 2008*

Nazîf Dede'nin meşîhati de 19. yüzyılda H 1270-1277 (M 1853/54 - 1860/61) olduğuna göre Kâmil-i Mevlevî'yi bu dönem kaynaklarında aramak yerinde olacaktır. Bu durumda Gölpınarlı'nın üzerinde durduğu ihtimâl de mümkün görünmemektedir.

Adem Kasidesi Şerhi'nde, Kâmil-i Mevlevî'nin Nazîf Dede'nin mürdî olduğunun yanısıra, pek çok memlekete seyahat ettiği ve buralarda karşılaştığı âlim ve sûfilerin sohbetlerine katıldığı, Dâ'ire-yi Vahdet Şerhi⁴⁸ adlı bir eserin bulunduğuna dâir ifâdeler yer almaktadır. Kâmil-i Mevlevî ile ilgili olarak bunların dışında kesin bilgiler yer almamaktadır.

Tarih ve biyografi kaynaklarının tuttuğu ışık kadarıyla bu dönem Mevlevî muhitinde "Kâmil" isminde üç şahıstan bahsedilmektedir: Biri Tanbûrî Kâmil Dede⁴⁹, diğeri sadrazam Yusuf Kâmil Paşa⁵⁰, üçüncüsü ise hâriciye teşrifatçısı Kâmil Mehmed

Yurt, İstanbul 1996, s. 1237; İbnü'l-emin Mahmud Kemal İnal, **Son Asır Türk Şâirleri (Kemâlî'ş-Şuarâ) 1-4**, C. 3 (Haz. Hidayet Özcan), AKM, Ankara 2000, s. 1518-1523; M. Baha Tanman, "Beşiktaş Mevlevîhanesi", **DİA**, C. 5, İstanbul 1992, s. 553-554.

⁴⁸ Yapılan katalog taramalarında bu isimde bir esere rastlanmamıştır.

⁴⁹ Defter-i Hâkânî görevinde iken 1875'te ölen Kâmil Efendi'nin, döneminin meşhur tanbûrîlerinden olduğu, Yegâh makamında bir Mevlevî âyini bestelediği ve Sadrazam Şîrvânîzâde Rüşdî Paşa ile Şeyhülislâm Sâhib Molla'nın sâhilhânelerinde mûsikî fasıllarına devam ettiği ifade edilmektedir. Bkz. M. Nazmi Özalp, **Türk Müsîkîsi Tarihi 1-2**, C. 1, MEB, İstanbul 2000, s. 651.

⁵⁰ Sadrazam Yusuf Kâmil Paşa (Arapgîr H 1223/M 1808 - İstanbul H 1293/M 1876) gençlik döneminde Mısır'da çeşitli memuriyetlerde bulunmuş ve Mısırlı Mehmed Ali Paşa'nın kızı Zeyneb Hanım'la evlenmiştir. Daha sonra İstanbul'da devletin üst düzey kademelerinde önemli görevlere getirilmiş ve 4 yılı aşkın bir süre sadrazamlık yapmıştır. Yusuf Kâmil Paşa hakkındaki bilgiler genelde İbnülemin Mahmud Kemal İnal'ın "Son Sadrazamlar" isimli eserindeki geniş biyografiden alınmıştır. Geniş bilgi için bkz. İbnülemin Mahmud Kemal İnal, **Son Sadrazamlar**, C. 1, Dergâh, İstanbul 1982, s. 196-258. İbnülemin, adı geçen eserinde Arapça, Farsça ve Fransızca'ya iyi derecede vâkıf olduğunu bildirdiği Paşa'nın çeşitli durumlarda söylediği ve kaleme aldığı müstakil beyitleri, ithaf ve tarih kıt'aları ve manzum mektupları örneklerini vererek Fransızca Telemak tercümesinin Türk edebiyat dünyasına tesirleri üzerine de yorumlarda bulunmuştur. Bkz. **Age**, s. 248-258.

İbnülemin'in bu eserinde Paşa'nın alçakgönüllü olduğuna dâir şu ifâdeler onun Mevlevî yönünün olduğuna işaret sayılabilir: "Paşa 'Üstümdeki izâfî rütbe ve memuriyet mani olmasa bir camide tefsîr-i şerîf yahud **mesnevî** okutmağı pek ziyade arzu ederim.' dermiş. O devirde câmilerde cemaat ile birlikte oturmağı

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/4 Summer 2008*

Bey⁵¹dir. Ancak kaynaklarda, Kâmil ismindeki bu üç şahsın hiçbirinin Nazîf Dede'nin müridi olduğu ve Dâ'ire-yi Vahdet Şerhi isimli eserinin bulunduğuna dâir bir ipucuna rastlanmamaktadır.

Matla' ve makta' (tahallus beyti) beyitlerine sahip yedi beyitlik gazel formundaki bu şiir, gerek şiirin ve şerhinin başlıklarında iki yerde muhtemelen müstensih tarafından, gerekse şerhin içinde iki yerde şârih tarafından "Kasîde-yi Adem/kasîde" şeklinde isimlendirilmiştir. Bilindiği gibi Arap ve Fars edebiyatlarında kasîdenin beyit sayısı ile ilgili alt sınır yedi veya dokuz kabul edilmektedir.⁵² Türk edebiyatında ise, bu sayılarda beyitlerden oluşan kasîdelere nâdiren rastlansa da, alt sınırın bazılarına göre en az yedi veya dokuz, bazılarına göre de onbeş, ondokuz veya yirmibir beyit olması şartı aranmış olmakla birlikte yirminin altında beyit sayısı ile

değil, hattâ yanyana nemaz kılmağı haysiyetlerine! yakışdırmıyan bir takım haysiyetsizlere karşı Kâmil'in camide cemaata tefsir ve **mesnevî okutmak** gibi halisane ve fazılane bir arzuda bulunması da kendinin kibr ü azametden berî olduğunu tefsir eder." Bkz. **Age**, s. 229.

İbnülemin "Son Asır Türk Şairleri" adlı eserinde de Yusuf Kâmil Paşa'nın kısa biyografisinin ardından onun şiirlerinden örnekler vermiştir. Bunlar kasîde, latîfe yollu kısa şiirler, ithaf ve tarih kıt'aları ve çeşitli vesilelerle inşâ ettiği müstakil beyit ve mısralardır. Bkz. İbnü'l-emin Mahmud Kemal İnal, **Son Asır Türk Şairleri 1-4**, C. 1 (Haz. M. Kayahan Özgül), s. 1115-1128.

İhtifalci Mehmed Ziyâ Bey'in hatıralarında da Yusuf Kâmil Paşa'nın Fuâd Paşa, Âlî Paşa, Prens Mustafa Paşa ve Mehmed Ali Paşa ile birlikte sık sık Yenikapı Mevlevihânesi'nde toplanıp sohbet ettikleri, çeşitli konularda müzâkerelerde buldukları yazılıdır. Hattâ, dergâhın dervişlerinden Hacı Dede'nin ihtarı üzerine Kâmil Paşa dergâha bir çeşme yaptırmış, ardından büyük bir sarnıç inşâ ettirmiştir. Bkz. İhtifalci Mehmet Ziya Bey, **Yenikapı Mevlevihanesi**, (Haz. Murat Ali Karavelioğlu), Ataç, İstanbul 2005, s. 63.

⁵¹ Hâriciye teşrifatçısı olarak bilinen Kâmil Bey'in doğum yeri ve tarihi belli değildir. Devlet bürokrasisinde hâriciye teşrifatçılığı, adliye müfettişliği, telgraf müdürlüğü gibi çeşitli görevlerde bulunmuştur. Keçecizâde Fuâd Paşa'nın kayınıdır. 29 Rebiyülevvel 1296 (23 Mart 1879)'da vefat etmiştir. Bkz. Mehmed Süreyya, **age**, C. 3, s. 861.

İhtifalci Mehmed Ziyâ Bey'in eserinde de Kâmil Bey'in Yenikapı Mevlevihânesi'nin hünkâr kapısı karşısındaki kabristanda medfun olduğu bilgisi yer almaktadır. Bkz. İhtifalci Mehmet Ziya Bey, **age**, s. 61-62.

⁵² Arap ve Fars edebiyatlarında kasîdenin biçimi hakkında bkz. Hüseyin Elmalı, "Kasîde (Arap Edebiyatı)", **DİA**, C. 24, İstanbul 2001, s. 562-564; Mehmet Vanlıoğlu, "Kasîde (Fars Edebiyatı)", **DİA**, C. 24, İstanbul 2001, s. 564.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/4 Summer 2008*

yazılmış kasîdeler genelde nâkıs kabul edilmiştir.⁵³ Ancak, 18. yüzyıldan itibaren Türk şiirinde kasîdenin beyit sayısında genelde bir azalma görülmektedir. 19. yüzyıla gelindiğinde ise Dîvân şiiri geleneğinde muhtevâ ve şekil açısından dikkate değer bir kırılmanın yaşandığı da ortadadır.

Dîvân şiirinde yedi beyitlik kasîdeye hemen hemen hiç rastlanmamasına rağmen bu şiire kasîde isminin nereden geldiği ile ilgili olarak çeşitli ihtimâller göz önünde bulundurulabilir:

Dinî-tasavvufî Türk mûsikisinde, ortaya çıkışı kasîde formu ile olmakla birlikte, sonradan tevhîd, münâcât, na't gibi dinî türlerde kaleme alınmış gazel, mesnevî, musammat gibi nazım şekillerinin de bilhassa tekke ve dergâh çevrelerindeki mûsikî icrâ meclislerinde irticâlen bestelenip enstrümansız okunması ile gelişen türe zamanla “kasîde” ismi verilmiştir. Bu isim altında bestelenen şiirler tekkelerde çok işlenen tasavvufî konularda da olabilir.⁵⁴ Ancak, Adem Kasidesi'nin bestelenmiş olduğuna dâir bir bilgi de bulunmamaktadır.

Dîvân şiiri geleneğinde felsefî/tasavvufî/hikemî konulu gazellere kasîde adının verildiği yönünde bir bilgi bulunmamaktadır. Geleneğin bozulmaya yüz tuttuğu 19. yüzyıl ortamında, konusu itibarıyla bu şiire kasîde adlandırması yapılmış olabileceği de ihtimal dâhilindedir.

Ulaşılabilen katalog bilgileriyle asıl nüshasını görme imkânına sahip olmadığımız elimizdeki müstensih nüshasından kaynaklanan bir problem olabileceği de ihtimaller arasında değerlendirilebilir. İçinde bu nüshanın da yer aldığı “Mecmû'a”yı hazırlayan şahsın defter ortasında yer alan yaklaşık on varaklık boş kısma bir metin sığdırma düşüncesiyle belki de kasîdenin yedi beyitten oluşan tegazzül kısmını ve şerhini seçmesi neticesinde böyle bir metin kurmuş olabileceği de düşünülebilir.

⁵³ Türk edebiyatında kasîdenin biçimi hakkında bkz. Mehmet Çavuşoğlu, “Kasîde”, **Türk Dili (Türk Şiiri Özel Sayısı II-Dîvan Şiiri)**, S. 415-416-417, Temmuz-Ağustos-Eylül 1986, s. 20-21; İskender Pala, “Kasîde (Türk Edebiyatı)”, **DİA**, C. 24, İstanbul 2001, s. 564-566.

⁵⁴ Bu konuda bkz. İsmail Hakkı Özcan, “Kasîde (Mûsikî)”, **DİA**, C. 24, İstanbul 2001, s. 566.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/4 Summer 2008*

Âkif Paşa'nın, o dönemin entellektüel ortamında dikkatleri üzerine çekip çeşitli bakımlardan çok tartışılan Adem Kasîdesi şiire bu ismin verilmesinde etkili olmuş olabilir. Bu çerçevede şiiri bu kasîdeye yapılan nazîrelerden biri saymak da mümkündür.

Hülâsa, “fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün” kalıbında yazılmış bu şiir, ilhâm sâikinin etkisinde güçlü bir söyleyişle başlayıp yedi beyitte biten, konuyu bir bütün olarak değerlendiren yek-âhenk bir gazel havasında; bütün bir şiir görünümündedir. Gölpınarlı'nın ifâdesiyle “kasîde deniyorsa da yedi beyitlik bir gazeldir”⁵⁵.

Kâmil-i Mevlevî şerhin dîbâce kısmında “tevhîd-i Bârî” (Allâh'ın birliği), “vahdet-i vücûd” (varlığın birliği) ve “me'âd-ı cismânî” (cismânî varlığın sonu/âhiret) konularındaki merakı doğrultusunda otuz yılı aşkın bir süre tefsir, hadis ve tasavvuf kitaplarını derinlemesine incelediğini, çeşitli memleketlerde birçok âlim ve şeyhin bu konular üzerindeki sohbetlerini dinlediğini, ancak tüm bu çabaların merakını gidermediğini belirtir. Beşiktaş Mevlevîhânesi şeyhi Nazîf Dede'ye intisâbından sonra onun Mesnevî mütâlaalarını takip eden şâir-şârih, Mesnevî'de bu konuları işleyen birkaç beyitin fikir ve marifet boyutunda önemli açılımlar sağladığını ve kendisini tatmin ettiğini, bu esnâda bu beyitlerin verdiği ilhamla kaleminden “adem” redifli yedi beyitlik bir kasîde sâdır olduğunu ifâde eder. Şerhin sonuç bölümünde dervişlerin Mesnevî'den mülhem olan Kasîde-yi Adem'i şerhi ile beraber dikkatle okuyup mazmûnuna inanmaları gerektiği hususunda Kâmil-i Mevlevî'nin tenbihi vardır. Şerh, besmeleden sonra Mevlânâ ve Şems-i Tebrîzî'nin şefaâtçi tutularak yapılmış Arapça bir münâcât kısmı ile başlamaktadır.

Şâir-şârih kendi şiirini şerh ederken adem konusunda ilhâm aldığı Mesnevî beyitlerini zikretmekte ve “şerh içinde şerh” usûlüyle bu beyitleri de şerh etmektedir. Mesnevî beyitlerinin şerhine “ya'nî” açıklama edatıyla başlanmakta; mısralar önce tercüme, hemen ardından da kısaca şerh edilmektedir. Örnek olarak alınan tüm mısraların tercüme ve şerhinin ardından şârih ihtiyaç halinde toparlayıcı birkaç cümle ile izahatta bulunmaktadır.

Şerh boyunca Kâmil-i Mevlevî adem konusunu merkeze alarak tasavvufun temel meselelerini irdelemektedir. Bu çerçevede

⁵⁵ Abdülbâki Gölpınarlı, *age*, s. 257.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/4 Summer 2008*

ezel, ebed, tevhîd, vahdet-i vücûd, ene'l-Hak, me'âd, sıfât, zât, rü'yet, fenâ, mekân, lâ-mekân, a'yân-ı sâbite, bezm-i elest, ervâh, nefis, ebdân, hazerât-ı hamse, ta'ayyünât gibi kelime ve kavramları kullanarak tasavvufî bir şerh oluşturuyor. Bu arada hem kendi şiirinde bulunan hem de Mesnevî'de ilgili beyitlerde geçen "kâr-kun" (fâ'il-i hakîkî) ve "kârgah" (mahall-i kâr-ı İlâhî) ifâdeleri üzerinde açıklamalar yapıyor.

Şerhinden yola çıkılarak Kâmil-i Mevlevî'nin tasavvufî konulardaki fikirlerine bakılacak olursa, bir kısım sûfî ve âlimin haşr u neşrin rûhânî olduğunu savunmalarına karşılık Kâmil-i Mevlevî cismânî olduğu üzerinde durur. Varlıkla ilgili olarak da o, vahdet-i vücûd ilkesinden hareketle Allah'tan başka bir şeyin var olduğunu kabul etmez. Ademi adem-i mutlak ve adem-i izâfî diye iki şekilde ele alan Kâmil-i Mevlevî adem-i mutlakla "fenâ fi't-tevhîd" (birlikte yok olma) ve "amâ" (körlük, görmezlik), adem-i izâfî ile de "a'yân-ı sâbite"yi kastetmektedir; onun şiirinde ve şerhinde adem "kârgâh-ı İlâhî"dir.

Şerh metodu açısından değerlendirilmek istenirse, geleneksel metin şerhlerinde yaygın olarak kullandığı parçadan bütüne doğru yönde bir şerh usûlünü şârihin kullanmadığı görülür. Kelimelerin, cümlelerin gramatikal özellikleri üzerinde durulmaz; ancak, bazı beyitlerde tasavvufî terminolojiye ait kelimelerin izahı yapılır.

Kâmil-i Mevlevî şerh esnasında atıfta bulunduğu ve bazen istişhâd yöntemiyle alıntı yaptığı kaynakların isimlerini zikreder. Başta Kur'ân ve Hadîs olmak üzere, çeşitli felsefî ve tasavvufî eserlerdir:

Mesnevî (Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî), Nakşu'l-Fusûs (Muhyiddîn-i Arabî)/Zübdetü'l-Fuhûs fî-Nakşu'l-Fusûs (İsmâil Rusûhî-yi Ankaravî), Mişkâtü'l-Envâr (İmâm Gazzâlî), Şerhu'l-Mesnevî, Ta'rîfü's-Sülûk (Nazîf Dede), Beyzâvî (Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl), Kemâl Paşa, Râgıb (el-İsfahânî/ez-Zerî'a ilâ-Mekârimi's-şerî'a), Vehbî-yi Konevî (Hâfız Dîvânî Şerhi), Dâ'ire-yi Vahdet Şerhi (Kâmil-i Mevlevî), Şerh-i Akâyid ma'a'l-Hayâlî (Hâşiye alâ-Şerhi'l-Akâidi'n-Nesefiyye li't-Taftâzânî/Şemsüddîn Ahmed b. Mûsâ el-Hayâlî), İsbâtü'l-Vâcib-i Celâl (Celâlüddin Muhammed b. Es'ad es-Siddikî ed-Devvânî).

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/4 Summer 2008*

Şerh metnindeki ifâdelerinden Kâmil-i Mevlevî'nin adem konusu üzerinde uzun zaman kafa yorduğu anlaşılmaktadır. Şâirin bu yoğun zihnî faaliyeti, kalbine gelen ilhâmıla önce şiir formunda tezâhür etmiştir. Ancak, bununla tatmin olamayan şâir ademe dâir söylemek istediklerini kendi şiirini şerh yoluyla daha da genişleterek ifâde etme imkânı sağlamıştır.

Şâir-şârih şiirinin şerhinde kendinden ve söylediklerinden emin bir görüntü çizmektedir. Beyitlerin, mısraların manâ ve mazmûn dünyalarının referanslarını ve kaynaklarını gayet rahat bir şekilde vermektedir. Geleneksel metin şerhlerinin genelinde şârihlerin yanılma payı ihtimalinden kaynaklanarak zaman zaman kullandıkları pasif kip ve ifâdelerin yanında, yine şerh geleneğinde çokça kullanılan “Allâhu a'lem”, “Allâhu a'lem bi's-savâb”, “Hudâ alîmdür”, “Allâh alîmrekür” gibi ifâdelere de bu şerhte rastlanmamaktadır.

3. Metin

Çalışmanın bundan sonraki kısmında Kâmil-i Mevlevî'ye ait olan Kasîde-yi Adem ve Şerhi'nin transkripsiyonlu metnine yer verilecektir.⁵⁶ Bu metin, Konya Mevlânâ Müzesi Kütüphanesi'nde 1665 numarada kayıtlı, tasavvufî konulu eserlerden oluşan yazma “Mecmû'a”⁵⁷nin 140a-151b varakları arasında yer alan nüshadan çıkarılmıştır. 151b'de nüshanın Dellâlbaşı-zâde Abdurrahmân tarafından, 15 Rebîulevvel 1293 (10 Nisan 1876) tarihinde istinsah edildiği kaydı bulunmaktadır.

⁵⁶ Metnin transkripsiyonu esnâsında, metin içinde örnek olarak verilip şerhleri yapılan Farsça şiirlerin anlamları ayrıca dipnotta verilmemiştir. Bunun dışında, metinde geçen Arapça ve Farsça kısımların anlamları ve kaynakları dipnotta yer almaktadır. Metin boyunca karşılaştığım Arapça ve Farsça kısımların tercümesinde yardımlarını gördüğüm Prof. Dr. Ümit Tokatlı'ya ve büyükbabam Ahmet Dağlar'a ayrı ayrı teşekkürü bir borç biliyorum.

⁵⁷ **Mecmû'a** mineli şemseli, cetvelli yeni cilt içinde yer almakta, 228 yapraktan oluşmakta ve her sayfasında 17 satır bulunmaktadır. Yazı nesihtir. Daha geniş tavsif için bkz. Abdülbâki Gölpınarlı, **age**, s. 255-257. Mecmû'a'nın içinde dördüncü sırada bulunan eser hakkında Gölpınarlı şu açıklamaları yapmıştır:

“قصيدة عدم ، شرح قصيدة عدم لناظمها كامل”
 Türkçe. O. M. de Manisalı olup 1068 de (1657) Bursa'da vefât eden ve Balîğ'in Gul-dasta'sine zeylen “Nuḥbat'al-aşâr”ı yazan bir Kâmil-i Mevlevî var; ihtimâl odur (II, s. 390-391). Kasîde deniyorsa da 7 beyitlik bir gazeldir.” Bkz. **Age**, s. 257.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
 and History of Turkish or Turkic
 Volume 3/4 Summer 2008*

[140a] Kaşide-yi ‘Adem li-Kâmil-i Mevlevî

Kâr-kun feyzinden aldum kârgâhumdur ‘adem
Hestümi nâ-hest bildüm aşl-ı câhumdur ‘adem

Ben mekânîyem velî zâtum muhakkağ lâ-mekân
Çarğ-ı devvâr içre bir seyyâr mâhumdur ‘adem

Eylemem a‘yân-ı mevcûdâta aşlâ iltifât
Mebde’-i hem-merci‘ümde hod-nigâhumdur ‘adem

Kullu şey’in hâlikun hükminden itdüm iktibâs
Hağ budur tevhid-i Hağğa şâh-râhumdur ‘adem

İtmişem i‘dâm Fir‘avn-ı ‘anüd-ı nefsümi
Tür-ı Mûsâdan dağı geçdüm penâhumdur ‘adem

Pes ene’l-Hağ söylerem Manşürveş nâ-hestden
Bârgâhumdur ‘amâ hem kâm-ğvâhumdur ‘adem

Çün ‘ademdür mebde’-i feyz-i vücûd-ı muṭlağıñ
Haşr u neşre Kâmilâ ‘âdil-güvâhumdur ‘adem

[140b] Şerh-i Kaşide-yi ‘Adem li-nâzımihâ Kâmil

B’ismi’llâhi’r-Raḥmâni’r-Raḥîm

*Yâ Mevlânâ ic’alnâ mine’l-vâşilîne ileyke ve’l-fâ’izîne
ledeyke bi-ğakğı seyyidînâ ve Mevlânâ ḥazreti Celâlu’d-dîn-i Rûmî ve
bi-sırrı ḥazreti Şemsu’d-dîn-i Tebrîzî kaddesa’llâhu esrârehumâ
âmîn⁵⁸.*

Ammâ ba’d bu dervîş eydür ki beyne’l-enâm emr-i mehâmm
meḥâr-ı efhâm olan tevhid-i Bârî ‘azze ve celle ve vaḥdet-i vücûd ve
me‘âd-ı cismânî kazâyâlarınıñ ḥağâyığına vâşıl olmağ emeliyile

⁵⁸ “Yâ Mevlâm! Efendimiz Celâleddîn-i Rûmî hakkı ve Şemseddîn-i Tebrîzî’nin sırrı
hatırına, Allâh onların esrârını kutlu kılsın, bizi sana ulaşanlardan, senin yanında
kurtuluşa erenlerden eyle.”

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/4 Summer 2008*

bundan aqdem otuz seneden mütecäviz niçe kütüb-i tefäsîr ü ehadîs ü taşavvuf müâla'asında şarf-ı enzâr-ı daqıka vü efkâr-ı 'amîka itdügümden başka *el-kazâ'u kazâ'un ve belâ'un*⁵⁹ müfâdıncı bi-kazâ'i'llâh ibtilâ oldıgum kazâ vesilesiyile kazâyâ-yı mezkürenüñ hâll ü keşfi zımnında bilâd-ı sahiqada sinîn-i 'adide seyr ü seyâhatüm eşnâsında hezâr meşâhir-i 'ulemâ-yı kirâm ve meşâyih-i 'izâm hazerâtınuñ müşâfehe-yi kudsiyelerine dahı mürâca'at itmiş isem de bi-kemâlihâ gavvına vâşıl olamadıgumdan en-nihâye bi-tevfîki'llâhi ve 'inâyetihi Der-i 'aliyyede Beşiktaş Mollâ-hâne [141a] şeyhi kütbu'l-'arifin gavsu'l-vâşılın Mevlânâ Şeyh Nazîf Dede efendimüz hazretlerine bi's-şıdkı ve'l-ihlâş teslim-i dest-i inâbet itdügümden soñra şeyh-i müşârun-ileyh hazretlerinüñ nuqk-ı 'aliyelerinden şadır olan tenbîh-i nebîhlerine imtişâlen diqqatıle Meşnevî-yi şerîf müâla'asına devâm itdügümden be-himmet-i Mevlânâ kudise sırrahu kazâyâ-yı mezkürenüñ hâll ü keşfine muvaffakiyyetümle ber-â-ber bu bâbda sünühat-ı İlâhiyyeden ebyât-ı seb'ayı şâmile Kaşîde-yi 'Adem nâmıyıla be-nâm bir kıt'a kaşîde ser-i kilik-i fakîrânemden zuhûra gelmiş ve kaşîde-yi mezkûre Meşnevî-yi şerîfde muraqqam çend 'aded ebyât-ı şerîfe mazmûn-ı laîfînden müstenbâta olarak meâlib-i selâseyi mezkürenüñ işbâtına mesûka ve bi-kemâlihâ beyânında kâfiye vü vâfiye oldığı erbâbına hafî degüldür. Ve li'llâhi'l-hamd hazret-i Pîr-i dest-gîr efendimüzün himmet-i kudsiyye-yi rûhâniyyeleri berekâtıyıla işbu çend 'aded ebyât-ı şerîfe mazmûn-ı reşâdet-meşhûnından bu kıtmîrlere zuhûra gelen ma'lûmât-ı yakîniyye bundan aqdem meâlib-i mezküreniñ istihsâli zımnında sinîn-i vefîre Şerh-i 'Aqâyid ma'a'l-Hayâlî ve İşbâtü'l-Vâcib-i Celâl müâla'alarında [141b] hayf-â-hayf gice ve gündüz gayretle çekdigüm emeklerüme min-'indi'llâh mükâfât olmuş faqat meâlib-i mezkürenüñ işbâtına sevki bâdi'n-nazarda nev'-i hafâdan hâli olmamağıla 'ammeye buyurıla. Âmin be-câh-ı hazret-i Mevlânâ Celâlü'd-dîn.

Kâr-kun feyzinden aldum kârgâhumdur 'adem

Hestümi nâ-hest bildüm aşl-ı câhumdur 'adem

Kâr-kun mutaşavvıfe 'inde şıfat-ı tekvîn ü tahtlîkıla muttaşif ma'nâsınca fâ'il-i haqîkî dimekdür. Fi'l-aşl tekvîn fi'lini işleyici ma'nâsına olmağıla bu itlâklarında tekvîn şıfat-ı fi'liyedendür diyenlerüñ mezhebine zâhib olmuş olurlar. Ve işbu beyt zâhiren

⁵⁹ "Başımıza gelenler birer kazâ ve imtihandır."

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/4 Summer 2008*

aḥkām-ı erba‘ayı şāmildür lîkin fi’l-ḥaḳîka aḥkām-ı selāseye evvel eydür pes ḥükm-i evvelde a’nî *kār-kun feyzinden aldum* demekde mâhiyyet-i gayr-ı mec‘üle oldığına tenbîh-i celî vardur. Zîrâ feyz-i Feyyâz maḥallüñ kâbiliyyet ü isti‘dâdıyla meşrûf olduğu emr-i celîdür. Ve ḥükm-i şānîde a’nî *kārgāhumdur* ‘adem demekde Nakşu’l-Fuşûşda meşrû olan ḥadîş-i Nebevî mazmûn-ı laṭîfine işâret vardur. *Kemā-se‘ele’l-A‘rābiyyu ‘ani’n-Nebiiyi’s-selām fe kâle eyne Rabbenā kâle ‘aleyhi’s-selām fi’l-‘amâ’i fevḳahu hevā’ ve lā-taḥtehu hevā’*⁶⁰ pes fi’l-ḥaḳîka [142a] ‘ademden murād ‘amādur lîkin bi-ḥasebi’z-zâhir ḥükm-i şānîdeki ‘ademden murād a‘yân-ı şābite ve ḥükm-i rābi‘deki ‘ademden murād ‘amādur dinilse daḥı müveccehdür. Ve bu kārgāh kār-kun kārgāhı ise de vaḥdete remzen nāzım kendi nefesine muzâf kılmışdur pes herkese kārgāhını bilmek lâzımdur. Ve ḥükm-i şālîşde a’nî *hestümi nā-hest bildüm* demekde Mişkâtü’l-Envârda meşrû olan *teraḳḳi’l-‘arîfüne min-ḥazîzi’l-mecâzi ilâ-zirveti’l-ḥaḳîkati fe re‘ev bi’l-muşâhedeti’l-‘ayāniyyeti in leyse fi’l-vucûdi illa’llāh ve in kullu şey’in ḥālikun illā vecchehu*⁶¹ ‘ibâresinüñ mazmûnına ve daḥı

⁶⁰ “Bir A‘râbî (bedevî) Hz. Peygamber’den sordu, ‘Rabbimiz nerededir’ dedi. Hz. Peygamber buyurdu: ‘(Allah) ‘amâ’dadır, öyle ‘amâ’ ki, onun ne altında ne de üstünde hava vardır.’”

İsmâil Rusûhî-yî Ankaravî, Muhyiddîn-i Arabî’nin Nakşu’l-Fuşûs’una yazdığı şerhte (Zübdetü’l-Fuhûs fi-Nakşu’l-Fuşûs) bu hadise dâir şu yorumlarda bulunmuştur:

“‘Amâ’ sözlükte ince bulut demektir. Çünkü duyularla algılanan şeylerin altında ve üstünde hava olması gerektiğinden, Hz. Peygamber bunu olumsuzlayıp öyle ‘amâ’ ki, onun altında ve üstünde hava yoktur buyurdular. ‘Amâ’, bu kavmin ıstılahında, Ahadiyet Mertebesi demektir. ‘Vahidiyet’ isim ve resim belirlemesinden, nitelemelerden temizlenmiş bir mertebedir. Bu mertebeye ‘Amâ’ denilmesi bütün mahlukun idrak gözlerinin onu müşahededen aciz olduğu içindir. Bazıları ‘Amâ’ mertebesinin Vahidiyet mertebesi olduğunu söylemişlerdir. Mutasavvıflar, ince bulutun gök ve yer arasında perde oluşu gibi, Ahadiyet Mertebesi de Ahadiyet Göğü ile Kesret Yer’i arasında örtüdür derler. Uygun olan anlam da budur. Gök, Rabbanî sıfat ve isimlerin, ilahî tezahürün mekânı yerinedir.” Bkz. İsmâil Rusûhî Ankaravî, **Gerçeklerin Özü (Zübdetü’l-Fuhûs fi-Nakşu’l-Fuşûs) (Muhyiddin İbnü’l-Arabî, Nakşu’l-Fuşûs)**, (Haz. Ayhan Yıldırım), Ataç, İstanbul 2005, s. 96-97.

⁶¹ “Ârifler mecaz çukurundan hakikatin zirvesine yükselmiş, miraçlarını tamamlamış ve apaçık müşahede ile varlıkta (vücut) Allah Teâlâ’dan başkasının olmadığını; ayrıca ‘O’nun vechinden başka her şeyin helâk olucu’ olduğunu görmüşlerdir.” Bkz. İmâm Gazâlî, **Yol, Bilgi ve Varlık (Eyyühe’l-Veled, Ledünnü İlim Risalesi, Mişkâtü’l-Envâr)**, (Çev. A. Cüneyd Köksal), Sufi Kitap, İstanbul 2007, s. 85.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/4 Summer 2008

mutaşavvifenüñ *el-a'yānu's-sābitetu mā şemmet rāyihate'l-vucūdī*⁶² sözlerinüñ me'āl-i haqīkat-iştimaline işāret vardur. Pes her bir ehad kendi vücūdını 'adem hükminde bilmek lāzımdur ki bu mertebe fenā fi't-tevhīd mertebesi demek oldığı kütüb-i taşavvufda muşarrahdur. Ve hükmi-rābi' a'nī *aşl-ı cāhumdur* 'adem hükmi-şānī me'ālını te'kīd demek oldığı erbābına hafī degüldür. Nitekim hazret-i Pīr-i dest-gīr efendimüz bu beytüñ mażmūnı üzre buyururlar. Meşnevī

*Kār-kun der-kāreh bāşed nihān
Tū birev der-kāreh biniş 'iyān*

*Kār çün ber-kārkun perde tenīd
Hāric-i an kār ne'tvāniş dīd*

[142b] Ya'nī fā'il-i haqīkī kārgāhda ya'nī maḥall-i kār u 'amelde nihān oldı. Ya'nī mertebe-yi 'amā ki maḥall-i kār-ı İlahīdür cenāb-ı Şānī' 'an-aşl ol mertebede oldığıyüçün ebşār-ı ḥalqdan nihān oldı. Sen yūri ey sālīk ol hazreti kārgāhda ya'nī mertebe-yi 'amāda müşāhede eyle. Egerçi ol hazret mekāndan münezzehdür ki a'yān-ı sābite aña mekān gibi degüldür belki bu ma'nā rif'at ü mekānet ḥasebiyiledür. Ve rü'yetden murād rü'yet-i 'ilmīdür çünki kār-kun üzre perde eylediği için ol kār-kunī kārden hāric görmege kādīr olamazsın. Ya'nī kār u ef'āl çünkim kār-kun olan fā'il-i haqīkī üzerine perde tōkīd. Ya'nī bu ef'āl-i zāhire ebşār-ı nāsa ḥicāb oldı ve müşāhede-yi fā'ilden girü ḳaldı. Ol kār u ef'ālün hāricinde ya'nī bir mekān-ı mu'ayyende maḥsūsen anı görmege kādīr olmazsın belki bātın-ı kārā ḳalb göziyle nazar eyle tā göresin ki cemī' kār fi'l-haqīqa anuñdur kezā fī-Şerhi'l-Meşnevī.

**Ben mekāniyem velī zātum muḥaḳḳaḳ lā-mekān
Çarḳ-ı devvār içre bir seyyār māhumdur 'adem**

Ehl-i taḳḳīk 'inde 'avārız-ı müşāḥḥaşa ile mu'ayyen olan şaḥş-ı insānī mekānī vü ḥādiş ü fānī olup līkin 'inde'l-ḥukemā nefs-i nāḥika ve 'inde'l-mutaşavvife rūḥ-ı Ḳuds ve 'akl-ı külden 'ibāret olan zāt-ı insānī lā-mekānī ve ezelen ve ebeden [143a] ḳadīm ü bāḳī oldığı

⁶² "Ayān-ı sābite hārici vücuddan bir koku koklamamıştır." Bkz. Mehmet Demirci, **Osmanlı Tasavvuf Düşüncesi (İsmâil Rusûhî Ankaravî, Mekâsıd-ı Aliyye fi Şerhi't-Tâiyye)**, Vefa, İstanbul 2007, s. 45. (Demirci bu sözü eserin sonunda yaptığı tasnifte (s. 455-465.) "Kelâm-ı Kibâr" kısmına dâhil etmiştir. Bkz. **Age**, s. 465.)

ve yes'elüneke 'ani'r-rūh kuli'r-rūhu min-emri Rabbi⁶³ naşş-ı
 kadîmiyile müberhen bulunmuş. Nitekim hâzret-i Pîr-i dest-gîr
 efendimiz Meşnevî-yi şerîfde buyurmışdır

Tū mekân u aşl-ı tū der-lāmekân

În dükân ber-bend ü bü'gşâ an dükân

Ya'nî sen bi-şahşîhi mekânîsin. Ve senüñ aşl u zātuñ şeş-cihetden
 müberrâ ve 'amâda lâ-mekânîdür. Sen bu dükkânı ya'nî mekânî
 dükkânımı kapad ve ol dükkânı ya'nî lâ-mekânî dükkânımı güşâd eyle.
 Zîrâ bu âyîne-yi devrânda şüret-nümâ olmağdan ğaraż ve mâ
 ħalaqtu'l-cinne ve'l-inse illâ li-ya'budûn⁶⁴ ey li-yu'rafüne mantûkınca
 aşl u zātuñı bilmekle ma'rifetu'llâh taşşîl itmekdür. Nitekim *men*
*'arefe nefsehu fekad 'arefe Rabbehu*⁶⁵ buyurulmuşdur. Ve *el-ân kemâ-*
*kân*⁶⁶ sırrınca ħâlâ ve fî-mâ lâ-yezâlde zât-ı insânî 'amâda lâ-
 mekânîdür. Ve kendüsi sâ'ir a'yân-ı şâbite mişillü şuver-i 'ilmiyye-yi
 İlahiyyeden olmağıla şıfat-ı ezeliyye demek oldığından zât-ı Bârî gibi
 kadîm ve vahdet i'tibarıyla 'ayn-ı hüviyyet-i ezeliyye demek olup bu
 taqdîrce zât-ı insânî fi'l-ħaқиka muħibb ü maħbûb 'aşıq u ma'sûk t̄alib
 ü ma'tlûb olmuş olur pes şahş-ı insânîye olan muħabbet ü ta'aşşuq ol
 şahşuñ nakşı ve şebahı i'tibarıyla olmayup ân-ı maħbûb-ı ħaқиkiden
 mün'akis [143b] olup zer-endüd meşâbesinde ol şahşda zâhir ve
 muħibbün qalbinde müteqarrır olan ħüsn ü cemâl-i ezeli cihetiyledür.
 Nitekim Meşnevî-yi şerîfde buyurur

Meh zer-endüdest ħübî der-beşer

V'er ne çün şud şâhid-i ner pîre ħar

Çün ferişte bûd hem-çün dîv şud

K'an melâĥat ender-ü 'âriyye bud

Endek endek mîsitâned incimâl

Endek endek ħuşk mîkerded nihâl

Rev nu'ammirhu nunekkishu buĥvân

Dil taleb kun dil menih ber-üstüĥvân

⁶³ "Sana ruh hakkında soru sorarlar. De ki: Ruh, Rabbinin emrindedir." **İsrâ**, 85.

⁶⁴ "Ben cinleri ve insanları, ancak bana kulluk etsinler diye yarattım." **Zâriyât**, 56.

⁶⁵ "Nefsini bilen Rabbin bilir." Bkz. Aclûnî, **Keşfu'l-Hafâ**, C. 2, s. 234.

⁶⁶ "*Kâne'llâhu ve lem-yekun ma'ahu şey'un el-ân kemâ-kân* (Allâh vardı ve onunla beraber başka bir şey yoktu. **Şimdi de öyledir.**)" Bkz. **Age**, C. 2, s. 119.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
 and History of Turkish or Turkic
 Volume 3/4 Summer 2008*

*K'an cemāl-i dil cemāl-i bākīyest
Devleteş ez-āb-ı hayvan sākīyest*

*Ĥod heme ābest hem sākī vü mest
Her se yek şud çün tılsım-ı tū şikest*

Ya'ni beşerde olan ĥüsn ü ĥübluĥ zer-endüd ya'ni altun yaldız gibidür. Ve eger böyle olmasa idi senüñ maĥbūbuñ pîr-ĥar gibi zişt ü ĥabîĥ olur mıydı. Çünki ol maĥbūbuñ ferişte-sîmā vü laţîf idi şoñra dîv gibi oldı. Zîrā ol ĥüsn ü melāĥat ol maĥbūbda 'āriyet idi. Ĥaĥĥ te'ālā ol cemāli az az tedricile alur tā ki ol ĥüsnden bir eşer ĥalmaz. Nitekim nev-nihāl āheste āheste tedricile ĥuşĥ olur. Yüri sûre-yi Yāsînde *ve men nu'ammirhu nunekkishu fi'l-ĥalkı*⁶⁷ āyet-i kerîmesin oĥu ṭalib-i dil ol. Ey şüret 'āşıkı üstüĥ'ān üzre gönül ĥoyma [144a] zîrā maĥzar-ı tecelliyāt-ı Ĥaĥĥ olan gönülün cemāli bākîdür ol gönülün devleti āb-ı ĥayāt-ı ĥaĥîĥiden sākîdür. Ĥod hem o ābdur ve sākī vü mestdür çünki senüñ tılsımuñ şındı cemî' üç bir oldı. Pes ĥaĥîĥate nazaran bu ta'addüd ü tekeşşür emr-i i'tibārîdür. Ve vaĥdet-i muţlaĥanuñ zuhūra gelmesi tılsım-ı vücūduñ şikest olmasına mevĥūfdur. *Mütū ĥable en temütü*⁶⁸ sırrına maĥzariyyetle tılsım-ı enāniyyeti şikest idüp tevĥîd-i ĥaĥîĥî mertebesine vāşıl olan mücāhid bāde vü sākī vü mesti ve ĥā'il-i belā vü elesti bir görür. Ve eger bu 'ālemde sülük ile bu ma'ne olmaz ise 'āĥibetü'l-emr mevt-i ıztırārî vuĥū'ıyıla vücūd-ı tılsım şikest olduĥda yine vaĥdet-i muţlaĥa zuhūra gelüp ve herkes anı mu'āyene ĥılır velîkin muvaĥĥid-i ĥaĥîĥî mertebesinden maĥrûm ĥalur. Ve bu vaĥdet-i muţlaĥa keşrete muĥābil vaĥdet olmaĥıla ĥıyās u tertîb-i muĥaddemāt ile ve taşavvurāt u tefekkürāt ile bilinmeyüp ĥattā ehl-i ĥaĥîĥat 'indinde muĥābil-i şirket olan vaĥdet daĥı olmadıĥından mücerred nefy-i şirketle bile bilinür şey degüldür belki *kāne'llāhu ve lem-yekun ma'ahu şey'un ve el-ān kemā-kān*⁶⁹ feĥvāsınca bir vaĥdet

⁶⁷ "Kime uzun ömür verirsek biz onun gelişmesini tersine çeviririz." **Yâsîn**, 68.

⁶⁸ "Ölmeden önce ölünüz." Bkz. Aclûnî, **age**, C. 2, s. 260.

⁶⁹ "Allâh vardı ve onunla beraber başka bir şey yoktu. Şimdi de öyledir." İbn Hibbân, el-Hâkim ve İbn Ebî Şeybe Bürîde'den rivâyet etmişlerdir. "*Ve lem-yekun şey'un ĥablehu* (O'ndan önce bir şey yoktu.); *Ve lâ-şey'un ĥayruhu* (O'ndan başka bir şey yoktur.)" şekilleri de el-Kârî'ye göre sâbittir. "*el-ān kemā-kān*" şeklinde kısaca kullanılan "*Ve huve'l-ān 'alā-mā 'aleyhi kān*" ifâdesi ise sūfilere aittir. Hâfız el-

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/4 Summer 2008*

olmağıla ancak ‘ubūdiyyet ü taşfiye-yi qalbile hāşıl olan nūr-ı İllāhī ile bilinür. Nitekim Meşnevī-yi şerīfde buyurur [144b]

An yekīrā tū nedānī ez-kiyās

Bendegī kun jāj-kem hā tā şinās

Ya‘nī bu ittihād ve birliği kıyāsdan bilmezsin pes kulluk it. Ve herze yime ve nā-ma‘kūl söz söyleme tā ki haqīkatine vāşıl olasın. Ve mısrā‘-ı şānīnūn mısrā‘-ı evvele ma‘nā münāsebeti zāhirdür ve kaffe-yi haqāyıkda şıfat-ı ‘ademūn şübütü māh-ı münīr gibi vāzıh olduğına tenbīh-i celī vardır.

Eylemem a‘yān-ı mevcūdāta aşlā iltifāt

Mebde‘-i hem-merci‘ümde hod-nigāhumdur ‘adem

Dā‘ire-yi Vaḥdet Şerhinde tafşilen beyān-ı ‘ācizānem vechile haqāyık-ı eşyā ve a‘yān-ı mevcūdāt her ne kadar şābite ve kendülerine ‘ilm-i müteḥakkık ve her birileri esmā vü şıfāt it‘ibāriyıla āḥardan mütemeyyiz ise de lakin ol haqāyık u a‘yān bi-enfüsihā mevcūde vü kâ‘ime olmayup belki gayruñ ya‘nī Vācibü‘l-vücūduñ vücūd u kıyāmıyıla mevcūde vü kâ‘ime olmağıla ol haqāyık u a‘yān ezelen ve ebeden hālike ve fenā-yı qalbile ve ḥāl-i vücūdında bile ‘adem ḥükminde ya‘nī ‘an-aşl rāyiḥa-yı vücūdı şemm itmemiş mertebelerinde it‘ibār olındığından esmā vü şıfāt-ı Bārī-yi Lem-yezelūn te‘şirātıyıla ḥasebi‘l-isti‘dādāt mezāhirde mevcūdāt-ı müte‘addide-yi mütekeşşire görindiği cihetle bi-enfüsihā şāyān-ı iltifāt olmayup belki min-ḥayşī‘l-mebde‘i ve‘l-me‘ād muvaḥḥid-i haqīqīnūn nazar u it‘ibārī [145a] ol ḥāqāyık-ı eşyānuñ nefsü‘l-emrde şābit olan ‘ademine müte‘allik bulunmuş olmağıla her şeyde ‘ayānen Ḥaḳdan gayrı bir şey’ müşāhede itmeyeceği muḳarrer ü muḥaḳkaḳdur. Pes mısrā‘-ı şānī me‘āl-i haqīkat-iştimālī ‘ademūn şübütünü kâ‘il olanlarıñ mezheblerine mülāyimdir. Ve bu mezheb her ne kadar Mu‘teziliyye nisbet olunmuş ise de t̄ā‘ife-yi mezkūre bu bābda bilmeyerek haqḳa muşib olmuşlar ve ehl-i haqīkat daḫı gūyā gerden-i ḥükda bir cevher-i girān-behā bulmuşlardır. Ve işbu taḳrīrāt-ı mebsūṭanuñ netice-yi şaḫīḥası tevḫid-i

Askalānī gibi İbn Teymiye de bu eklemenin mevzū olduğunu söylemektedir. Bkz. **Age**, C. 2, s. 119.

Demirci, eserinde bu sözü “*kāne ‘llāhu ve lem-yekun ma‘ahu şey‘un* (Allāh vardı onunla beraber bir şey yoktu.)” kısmını hadis (Buhari, **Bed‘ü‘l-halk**, 1.) olarak (Bkz. Mehmet Demirci, **age**, s. 31-32, 461), “*el-ān kemā-kān* (Şimdi de öyledir.)” kısmını ise kelām-ı kibār olarak (Bkz. **Age**, s. 39, 465.) dikkate almıştır.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/4 Summer 2008*

Bārī ve vahdet-i vücūd kazıyyeleri olduğu der-kārdur faqat esās-ı mādde tevḥīd-i Bārī olmağıla beyt-i ātīde yalınız bu netıceyi taḥşışun-bi'z-zıkr idüp dir ki

**Kullu şey'in hālikun hükminden itdüm iktibās
Ḥaḳ budur tevḥīd-i Ḥaḳқа şāh-rāhumdur 'adem**

Ma'a-mā-fih bu beytde vahdete daḫı remz olduğu ehline ḫafı degüldür. Pes Qur'āndan mücerred olan şıḡa-yı fā'il ḫālde ḫakīkat olup ve nekreye muzāf olan *kullu* kelimesi daḫı iḫāṭa-yı efrād için olmağıla *kullu şey'in hālikun illā vecheh*⁷⁰ āyet-i kerimesinüñ ma'nā-yı münīfi zāt-ı Bārīden mā-'adā her bir mevcūd ıtlāḳ olınan ḫattā eflāk ü 'anāşır u nüfūs-ı nāṭıka [145b] bi-esrihā ḫadd-i zātında hālik ü ma'dūmdur. Ya'nı ḫāl-i vücūdında 'adem 'adem menzilesindedür ve fi'l-ḫaḳıka Allāhdan ḡayrı bir şey yokdur dimekdür. Nitekim fāzil Beyzāvı bu āyet-i kerimedeki istiḡnānuñ ta'lil ü beyānında *fe inne mā-'adāhu mumkinun fi-ḫaddi zātıhi ma'dūm*⁷¹ buyurmuş. Ve ma'lūmdur ki cenāb-ı Ḥaḳḳuñ 'ilm-i sermedisine nihāyet olmadığı mişillü ma'lūmāt u muḳadderātına daḫı nihāyet yokdur. Ve bu bābda lāzım gelen teselsül nezd-i ḫukemāda mu'iddātında olup ve nezd-i mutaşavvıfında ma'dūmātında olmağıla bāṭıl u muḫāl olmadığı ehline ḫafı degüldür. Pes vücūd-ı insān 'ālem-i ekber demek olup ve her bir şey' ḫadd-i zātında ezelen ve ebeden hālik ü ma'dūm oldıyısı *mūtū ḳable en temūtū*⁷² sırrına maḫzar olan 'ārifler nezdinde bu maḫzarda esrār-ı ḳıyāmet-i kübrā zuhūr itmekde olup ancak mā-seyyi'ātīde müteḫaḳḳıku'l-vuḳū' olan ḳıyāmet-i kübrāyı intizār bu sırta āḡāḫ olmayan nā-dān u 'umyānlar ḫaḳlarında olduğu der-kārdur. Ḥafazāna'llāhu min-sū'i'l-i'tikādi.

**İtmişem i'dām Fir'avn-ı 'anūd-ı nefsümi
Ṭūr-ı Mūsādan daḫı geçdüm penāhumdur 'adem**

Merātib-i nüfūsdan nefs-i emmāreyi ḳahr u i'dāmıla ber-ā-ber levvāme ve mülhime ve muṭma'inne merātiblerini daḫı geçüp rāzıye ve marzıyyeden ilerü ḳudsiyye mertebesine vāşıl olmayan [146a] sālīk *men 'arefe*⁷³ sırrını bi-kemālihi derk ve Ḥaḳḳı 'ayānen müşāhede

⁷⁰ "O'nun zātından başka her şey yok olacaktır." **Kasas**, 88.

⁷¹ "O'ndan başkası kendi içinde mümkündür, ancak, bulunmaz."

⁷² "Ölmeden önce ölünüz." Bkz. Aclūnı, **age**, C. 2, s. 260.

⁷³ "**Men 'arefe nefsehu feḳad 'arefe Rabbehu** (Nefsini bilen Rabbini bilir.)" Bkz. **Age**, C. 2, s. 234.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/4 Summer 2008*

idemeyüp ya'nî *lâ-ya'rifu'llâhe illa'llâhu*⁷⁴ sırrına mahremiyet kesb idemeyeceği der-kârdur. Nitekim hazret-i Mûsâ 'aleyhi's-selâm ma'âm-ı vahdete 'adem-i âgâhiyyetinden kendi kendiye vücûd virüp ve nefsinî Hâkdan gayrı i'tibâr iderek *Rabbi erinî enzur ileyke*⁷⁵ diyü itdiği su'âline kıbel-i Raḥmândan *len-terânî*⁷⁶ ile cevâb virilmegile nihâyet mertebe-yi kelîmiyyetde kelîm-püş oldığı mişillü hazret-i Risâlet-penâh efendimüz *el-fâkrü fâhrî*⁷⁷ mazmûnınca temâm-ı variyyetinden geçüp ma'âm-ı vahdete vâşıl olmağıla ḥalîliyyet derecesinden ilerü ḥabîbiyyet mertebesinde *lî ma'a'llâhi*⁷⁸ serây-ı ma'neviyyesinüñ ſehen-ſâhı olmışdur. Ve bu sırr-ı Muḥammedî bu ümmetde her bâr zühûr itmekde bulunmuşdur. Ma'lûm ola ki mutaşavvife 'indinde merâtib-i külliyye beş mertebeye münḥaşıradır ki ol mertebe ḥazerât-ı ḥamse tesmiye iderler. Mertebe-yi ulâ hazret-i gayb u ma'ânî ya'nî hazret-i 'indiyyet-i Eḥadiyyet ki mebd'e-i ta'ayyünât ve merci'-i mükevvenâtur. Mertebe-yi şâniye hazret-i 'ilmiyye-yi İlâhiyyedür ki qarârgâh-ı a'yân-ı şâbitedür. Mertebe-yi şâlişe ḥazerât-ı ervâḥdur ki müsteḳırr-ı ervâḥ-ı mücerrede olan 'ilm-i ceberût ve maḥall-i iktisâ-yı ḥil'at-i eşbâḥ-ı laṭife olan 'âlem-i melekûtدان 'ibâretdür. Mertebe-yi erba'a ḥazerât-ı ḥayâliyyedür ki aña 'âlem-i mişâl [146b] dinilür 'avâlim-i gayb u ſehâdet beynlerinde berzaḥdur. Mertebe-yi ḥâmise 'âlem-i ecsâm ve 'âlem-i nâsütdur ki kâffe-yi 'ulviyyât u süfliyyâtı ḥâvidür. Ve işbu ḥazerât-ı ḥamsden başqa merâtib-i külliyyeden bir mertebe-yi 'âliye daḥı vardır ki aña mertebe-yi câmi'a dirler. Ol daḥı nefsi-ḳudsîyye mertebesine vâşıl olan insân-ı kâmilüñ ḥaḳîkatidür ki ḥazerât-ı ḥamsüñ küllîsini câmi'a olduğına hazret-i Risâlet-penâh efendimüzün *inne'llâhe ḥalaḳa Âdeme 'alâ-şûretihi*⁷⁹ *iz etemme'l-fâkrü fe huve'llâh*⁸⁰ ḥadıſ-i ſerîfi ve hazret-i 'Alî kerreme'llâhu vechehu ḥazretlerinüñ

⁷⁴ "Allâh'tan başkası Allâh'ı bilemez."

⁷⁵ "Rabbim! Bana (kendini) göster; seni göreyim!" **A'raf**, 143.

⁷⁶ "Sen beni asla göremezsın." **A'raf**, 143.

⁷⁷ "*El-fâkrü fâhrî* ve *bihî'fteḥîra* (**Fakirlik övüncümdür**, onunla iftihar ederim.)" Bkz. Aclûnî, **age**, C. 2, s. 80.

⁷⁸ "*Lî ma'a'llâhi* vaḳtun *lâ-yese'unî fihî melekun muḳarrebun ve lâ-nebiyyun murselun* (**Allâh ile birlikte olduğum** öyle anlar var ki, yakın melekler ve peygamberler dahi etrafımda bulunamaz, o yakınlığı elde edemez.)" Bkz. Aclûnî, **age**, C. 2, s. 156.

⁷⁹ "Allâh Âdem'i kendi sûreti üzere yarattı." Bkz. Albânî, **Silsiletü'l-Eḥâdisü's-Sahîha**, C. 3, s. 65.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/4 Summer 2008

*Ve tez'umu inneke cismi şağîru
Ve fîke'n'ave'l-'ālemu'l-ekberü*⁸¹

nuṭk-ı laṭîfî nâṭıkdur. Ve bi'l-cümle merâtib-i ḥamse-yi mezkûre umûr-ı i'tibâriyyeden 'ibâret olup ḥaḳîkatde cümlesi zât-ı insâniye 'â'ide ve vaḥdet-i muṭlaḳaya râci'e olacağı emr-i müyaḳḳandır. Ve bu maḳâmuñ tafşilini isteyenler meşâyıḫ-ı Mevleviyyeden ḥazret-i Vehbî-yi Konevînuñ te'lîf-kerdesi olan Ḥâfız Şerḫine mürâca'at eylesünler.

**Pes ene'l-Ḥaḳ söylerem Manşürveş nâ-hestden
Bârgâhumdur 'amâ hem kâm-ḫvâhumdur 'adem**

Bu beytüñ mażmûnı ḥazret-i Nazîf Dede efendimüzüñ Ta'rîfî's-Sülûkinde Manşürüñ ene'l-Ḥaḳ didiği Fir'avnuñ ene'l-Ḥaḳ didiği gibi degüldür. Zîrâ ehlu'llâh-ı kirâm vücûd-ı muṭlaḳda [147a] maḫv olup oradan söyler ammâ Fir'avn kendüye vücûd virerek dir. Bu beyti nefsine maḫşûş kıluḫ varlıḳ da'vâsına düşmiş idi diyü buyurduḳları fark-ı ḥaḳkânî-me'âlini beyândan 'ibâretdür. Nitekim ḥazret-i Mevlânâ efendimüz Meşnevîsinde buyurmuşdur

*Bûd ene'l-Ḥaḳ der-leb-i Manşür nûr
Bûd ene'llah der-leb-i Fir'avn zûr*

*Şud 'aşâ ender-kef-i Mûsâ güvâ
Şud 'aşâ ender-kef-i sâḫîr hebâ*⁸²

ve me'âl-i münîfi tercemeden müstagnîdür ve yine diğer maḫalde buyurmuşdur. Meşnevî

*Rû be-hestî daşt Fir'avn-ı 'anûd
Lâ-cerem ez-kârgâheş kûr bûd*

Lâ-cerem mîḫvâst tebdîl-i ḳader

⁸⁰ “Fakr tamam olduğu vakit işte O Allâh'tır demişlerdir.” (Buhârî, **İsti'zân**, 1; Müslim, **Birr**, 115.) Bkz. Mehmet Demirci, **age**, s. 45. Demirci bu sözü eserin sonunda yaptığı tasnifte (s. 455-465.) “Kelâm-ı Kibâr” kısmına dâhil etmiştir. Bkz. **Age**, s. 465.

⁸¹ “Sen kendinin küçük bir cisim olduğunu sanırsın. Hâlbuki şu büyük âlem sende dürülmüştür.” (Müstakimzâde, **Şerh-i Dîvân-ı Ali**, s. 529.) Bkz. Âdem Ceyhan, **Türk Edebiyatı'nda Hazret-i Ali Vecizeleri**, Öncü Kitap, Ankara 2006, s. 452.

⁸² “Ene'l-Hak (ben Hakkım), Mansûr'un dudaklarında nûr oldu; ene'llâh (ben Allâhım), Firavun'un dudaklarında asılsız iddiâ oldu. Asâ Musâ'nın elinde şâhit, sihirbazın elinde ise boş bir şey oldu.”

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/4 Summer 2008*

Tā kazārā bāz kerdend zi-der

*Çün kazā ber-seblet-i an hilemend
Zîr-i leb mîkerd her dem riş-ḥand*

*Şad hezāran tıfl küşt an bî-günāh
Tā be-gerded ḥükm ü taqdîr-i İlāh*

*Tā ki Mûsiyy-i nebî n'âyed birûn
Kerd der-gerden hezāran zulm ü ḥûn*

*An heme ḥun kerd Mûsî zāde şud
V'ez-berā-yı ḳahr-ı ü âmāde şud*

*Ger bedîdî kârgāh-ı Lā-yezāl
Dest ü pâyeş ḥuşk geştî z'ih̄tiyāl*

*Enderûn-ı ḥāneeş Mûsî mu'āf
V'ez-birun mîküşt tıflanrā güzāf*

Ya'nî ziyāde 'inād idici Fir'avn yüzini varlık cânibine ve enāniyyet semtine tıtdı. Lā-büd ol Ḥaḳḳuñ kârgāhından kūr oldı ya'nî menî'-i [147b] kazā vü ḳader ki a'yān-ı şābite vü kârgāh-ı İlāhîdür anı görmekten dūr oldı. Lā-muḥāle ol Fir'avn kūr oldığıyüçün ḳader-i İlāhîyi tebdîl itmek istedi tā ḥükm-i Ḥaḳḳı ḳapısından girü döndüre. Ḥod kazā-yı İlāhî ol hilemend olan Fir'avnuñ seblet ü gururı üzre zîr-i lebinden ya'nî ḥufyeten her dem riş-ḥand eyledi ya'nî istihzā vü temeshur eyledi. Ve gūyā didi ki ey ebleh bu zāhir olan kuvvet ü ḳudrete maḡrūr olduñ ve bāḥn-ı kār-ı İlāhîden bî-ḥaber ḳalduñ. Zih̄ ḥamāḳat ve 'aceb belāhetdür şöyle ki ol Fir'avn günāhsız niçe yüz biñ tıfl ḳatlı eyledi tā kim Ḥaḳḳ te'alānuñ ḥükm ü taqdîri döne ve kendinüñ murādı zuhūra gele tā kim Mûsā peygām-ber taşra gelmeye ve zuhūr ḳılmaya. Kendinüñ boynında niçe yüz biñ zulm ü ḥûn eyledi ya'nî bi-ḡayrı ḥaḳḳın sefk-i dimā idüp ve niçe yüz biñ mezālîmi boynına aldı ol dükeli ḳan eyledi ve Mûsā ḥazretleri toḡmış oldı ve Fir'avnuñ ḳahr u helākinden ötüri ḥāzır u müheyyā oldı. Ve eger Fir'avn kârgāh-ı Lā-yezālîyi göreydi ve maḥall-i şun'-ı Ḥaḳḳa nazar irgüreydi ḥile eylemekden eli ve ayaḡı ḳurı olurdu. Zîrā görmez misin ki Fir'avnuñ ḥānesi içinde ḥazret-i Mûsā mu'āf u bî-bāk oldı ve taşradan ol Fir'avn

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/4 Summer 2008*

eṭfālî [148a] ‘abeş ü bî-hüde depeledi. Pes bu beytün me’âl-i haḳîḳat-ıştimâlinde sırr-ı evliyâ tâ rûz-ı kıyâmet bâḳî vü teselsül ve anlar için

*Evliyârâ hest kudret ez-İlâh*⁸³

müfâdıncâ cenâb-ı Feyyâz-ı muṭlaḳdan kuvvet ü kudret oldığına tenbîh vardır. Ve mısrâ‘-ı şânînüñ ma‘nâsı ezelde bârgâhum ‘amâ ve fî-mâ lâ-yezâlde kâm-ḥvâhum yine ‘adem ü ‘amâdur dimekdür. Zîrâ ‘adem kârgâh-ı İlâhîdür. Nitekim Meşnevî-i şerîfde buyurur

Pes der-â der-kârgeh ya‘nî ‘adem

Tâ bübînî şun‘-ı Şânî‘râ be-hem

Ya‘nî pes ey sâlik kârgâhuñ içine ya‘nî ‘ademe gel. Murâd ‘adem-i izâfîdür ki a‘yân-ı şâbiteden ‘ibâretdür. A‘yân-ı şâbiteye meşâyıhuñ ‘adem ıtlâḳı vücûd-ı ḥâricî vü ‘aynîye nisbetle ‘adem ḥükminde oldığıyüçündür. Ve buña ‘adem-i izâfî dirler ammâ ‘adem-i muṭlaḳ ancak şerîk-i Bârîdür ki mümteni‘ü’l-vücûddur. Muḥaşşıl-ı ma‘nâ pes a‘yân-ı şâbitenüñ vücûdına gel tâ kim şun‘ u Şânî‘ı cem‘ göresin. Şun‘ıla Şânî‘ı bir görmek şu vechile olur ki şun‘ şuver-i ‘ilm-i Şânî‘dur ve ‘ilm mertebe-yi Eḫadiyyetde ‘ayn-ı ‘âlemdür. Öyle oldıyisa şun‘ ‘alâ-mâ huve ‘aleyhi kâne Şânî‘uñ ‘ilminden ve kendüden münfekk ü dūr degüldür belki Şânî‘ı şun‘ıla ve şun‘ı daḫı Şânî‘ıla görürsin. Ve Allâhî eşyâ‘ile bildigüñ gibi eşyâyı daḫı Allâhile bilürsin. Ve’l-ḥâşıl ‘ademe gelmedikden [148b] beri ma‘rifetu’llâh ḥâşıl olmaz ve bundan ḫâl-i ‘amâya taḡayyür lâzım gelmeyeceği *el-ân kemâ-kân*⁸⁴ sırrına âgâh olanlara ḫafî degüldür. Ve erbâb-ı ḫaḳâyıḳuñ ḫaḳâyıḳ-ı külliyye ğayr-ı mec‘üle ve a‘yân-ı şâbite vardan var oldı diyü müttefaḳun-‘aleyh kelâm-ı ḫaḳâyıḳ-ittisâmları daḫı bir vechile münâfâtı olmadıḡı zâhirdür. Ve mısrâ‘-ı şânînüñ bedeline

Seygâhumdur ‘amâ hem bârgâhumdur ‘adem

nüşâ vâḳı‘ olmuşdur.

**Çün ‘ademdür mebde’-i feyz-i vücûd-ı muṭlaḳuñ
Ḥaşr u neşre Kâmilâ ‘âdil-güvâhumdur ‘adem**

⁸³ “Evliyâda Allâh’ın kudretinden vardır.”

⁸⁴ “*Kâne’llâhu ve lem-yekun ma‘ahu şey’un el-ân kemâ-kân* (Allâh vardı ve onunla beraber başka bir şey yoktu. **Şimdi de öyledir.**)” Bkz. Aclûnî, *age*, C. 2, s. 119.

Metinde “*el-ân kemâlât*” şeklindedir; ancak, önceki örneklere kıyasla “*el-ân kemâ-kân*” olarak okunması daha uygun görünmektedir.

Çünkü ‘amā vücūd-ı mutlak-ı Haqqıñ hasebi’l-isti‘dādāt a‘yān-ı şābitede feyezān u inbisātına bā‘ış olup ve ol a‘yān-ı şābite hadd-i zātında hālik ü ma‘düm ve Haqdan ğayrı bir şey’ mevcūd olmadıyısıa Meşnevi

Rūh-ı insānī ke-nefsin vāhidedst

*Rūh-ı hayvānī sıfāl-i cāmidedst*⁸⁵

mü’eddāsınca sıfāl-i cāmide meşābesinde olan nüfūs-ı hayvāniyye ve a‘yān-ı sā’ireden kaç‘u’n-nazar nefsi-i vāhided hükminde olan nüfūs-ı insāniyye ve *ileyhi turce‘ün*⁸⁶ naşş-ı kādīmindeki kaşr-ı haqıki müfādı üzre merci‘uñ Hālik-ı eşyādadur eşyā şanma me‘āline mā-şadağ olup ve naqdine-yi *el-ān kemā-kān*⁸⁷ yedümüzde zāhir olmağıla işte bu sırr-ı ‘ademden zuhūra gelen keyfiyyet Kemāl Paşa merhūmuñ beyān-ı [149a] ‘ālileri vechile kütüb-i menzile-yi sālifede zikri meskūtun-‘anh bulunup ancak hüküm Kır‘ān-ı ‘azīmü’ş-şāna maşşūs olarak nice āyāt-ı beyyinātıla manşūs olan haşr u neşr-i cismānīnūñ taħaqqıkuğ-ı vücūdına güvāh-ı ‘ādil ü burhān-ı kaç‘ıdır. Çünkü delā’il-i naqliyyenūñ medlūlāt üzerine delāleti zānniyye olmağıla bu mebhaş meħār-ı efhām-ı havāşş u ‘avāmm olmuş ‘ale’l-ħuşūş zemānumuzda bulunan cehele-yi şūfiyye haşr-ı cismāniyi külliyyen inkāriyle mecūs ümmet hükmine girmiş ve niçeleri ‘akāyık-ı hoqqayı terkile *kullehā fi’n-nārī*⁸⁸ hükminde bulunan fırka-yı zālīyye deħāletleri şurada kalsun ma‘āza’llāh furuğ-ı naşārādan Protestan mezhebine deħālet itmiş pes nuşūş-ı kātī‘anuñ delāleti vechile hālā sā‘at-be-sā‘at kıyāmet-i kübrānuñ hālātı vuķū‘a gelmekde veyā haddü’ṭ-ṭarīkayn ya’nī i‘āde-yi ma‘düm yāhud cem‘ mā-teferrağ ṭarīkıyla haşr u neşr-i cismānī emşāli ānen-fe-ānen olmağda ve herkes keyfiyyet-i mücāzātını görmekte şöyle ki hālā kişi ‘ālem-i enverde heykel-i nūr āyinesiyile zevk u şafāda ve kimisi ‘ālem-i āfātıda heykel-i zulmānisiyile cevr ü cefāda oldığı niçe eħādīş ü āşārıla şābitdür ve bu keyfiyyet *mūtū kable en temūtū*⁸⁹ sırrına āğāh olanlara hafı olmadığından başka sırr-ı devr meydānda zāhir iken zerre kadar ‘ağl [149b] u idrāki olan kimesne için bu hāleti inkāra mecāl olmayup buralarını bi’l-etrāf mülāħaza ile ber-ā-ber ancak

⁸⁵ “İnsanî ruh tek bir can gibidir; hayvanî ruh ise cansız bir saksı gibidir.”

⁸⁶ “Sadece O’na döndürüleceksiniz.” **Bakara**, 245.

⁸⁷ “*Kāne’llāhu ve lem-yekun ma‘ahu şey’un el-ān kemā-kān* (Allāh vardı ve onunla beraber başka bir şey yoktu. **Şimdi de öyledir.**)” Bkz. Aclūnî, **age**, C. 2, s. 119.

⁸⁸ “Onların tamamı ateştedir.”

⁸⁹ “Ölmeden önce ölünüz.” Bkz. Aclūnî, **age**, C. 2, s. 260.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/4 Summer 2008*

kıyâmet-i kübrâ ve haşr-ı cismânîyi ikrâr itmekden gayrıya çâre yokdur ve ba'z kâmilleriñ haşr u neşr rûhânîdür cismânî degüldür dimeleri mâhiyyet-i insâniyyenüñ neş'e-yi üläda zuhûriyla neş'e-yi şâniyede zuhûrı her ne kadar fi'l-ıhâkîka müttehid ise de lîkin miyânelerinde nev'an fark oldığına işâretdür. Zîrâ

'Âlem-i süfle muqayyed bî-başar

'Âlem-i ıtlâka eyler mi nazâr

müfâdıncâ neş'e-yi üläda rûh-ı insânî cisme teba'iyyetle *ke't-tayri fi'l-kafesi*⁹⁰ keşâfet-i 'arıza ile mahbûs u muqayyed olduğu mişillü neş'e-yi şâniyede cism rûha teba'iyyetle kesb-i letâfet idüp 'âlem-i ıtlâka meyl eyleyecegi ve hâlbuki beyt-i şânîniñ şerhinde beyân olındığı üzre 'âlem-i süfle muqayyed bî-başar bulunan kimesnenüñ 'âkıbet tılsım-ı vücûdı şikest olduğda yine 'âlem-i ıtlâk derk idecegi der-kârdur.

Hâtime

Evvelâ ma'lûm ola ki felâsife nüfûs-ı insâniyyenüñ tecerrüdini kâ'iller olup ve ma'âşir-i müsliminden İmâm Gazzâlî vü Râgıb ve bisrihim tã'ife-yi şüfiyye bu mes'eledede felâsifeye muvâfaqat eylediler ve bu tecerrüd ile murâdları budur ki nüfûs-ı insâniyye [150a] mâddeye hülûl idici kuvve-yi cismâniyye ve dahı cism kabîlinden olmayup belki işâret-i hissiyye ile ta'ayyün kabûl itmeyen lâmekâniyyedür. Ve ol nüfûsuñ ebdâna ta'alluķı âftabuñ kâ'inâta ta'alluķı mişillü bir ta'alluķdur yoħsa cüz'iyet veyâ hülûlile ebdânda dâhile degüldür. Ve şâniyen erbâb-ı haķâyıķuñ mâhiyyet-i ğayr-ı mec'üle dimeleri mâhiyyet-i mümkün hadd-i zâtında ma'düme olmağıla vücûd-ı haķîķî ancak mâhiyyet-i vâcibe muħtaşş olup bu taķdîrce mezâhirde efrâdı görinen mâhiyyet mümkün didigümüz 'ayn-ı mâhiyyet vâcib demek olup hâlbuki Vâcib-i te'âlâ ise kendi mâhiyyetinüñ hâliķi olmadığına binâ'endür. Ve şâlişen *kâne'llâhu ve lem-yekun ma'ahu şey'un el-ân kemâ-kân*⁹¹ hükminde neş'e-yi ülä ve neş'e-yi şâniye miyânelerinde aşlâ fark olmayup belki *ve men kâne fi-*

⁹⁰ “*el-Mu'minu fi'l-mescidi ke's-semeki fi'l-mâ'i ve'l-Munâfiķu fi'l-mescidi ke't-tayri fi'l-kafesi* (Mü'min mescitte suyun içindeki balık, münâfik mescitte **kafesin içindeki kuş gibidir.**)” Bkz. Aclûnî, **age**, C. 2, s. 263.

⁹¹ “Allâh vardı ve onunla beraber başka bir şey yoktu. Şimdi de öyledir.” Bkz. Aclûnî, **age**, C. 2, s. 119.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/4 Summer 2008*

*hāzīhi a‘mā fe huve fi’l-āhıreti a‘mā ve ezallu sebīlā*⁹² ve emşali niçe nuşuşuñ delāletiyile ‘ayniyyet mütehaqqıq oldığı mişillü eczā-yı ‘unşuriyye қаатарāt-ı āb gibi müteşābih ü müttehidetü’l-ḥaḳīka olmağıla ba‘de-fenā’i’l-beden bākiye olan nüfūs-ı insāniyye neş’e-yi uḥrāda be-tekrrār gerek beden-i evvelüñ eczā³-i aşliyyesine ta‘alluḳ itsün veyāḥud dīger ‘unşuriyyāta ta‘alluḳ itsün her ḳanḳısından zuhūra gelen beden [150b] ḳudret-i Ḥaḳḳıla beden-i evvelüñ ‘aynı olup ta‘zīb ü ten‘im ašlā ḥikmete münāfi olmadığı zāhir ve kütüb-i ‘aḳā’id-i İslāmiyyede muşarraḥdur. Ḥayf ol ‘ālim-i ehl-i resm ü ḳāl ve zāhid-i ḥuşk-i bī-ḥāle ki ḥaḳīḳat-i cennet ne ‘ālem ve ne zevḳ oldığını derk itmeyüp cū‘u’l-baḳar ‘illetine ibtilā ile ḥargeh-i behiştde yetmiş biñ sene miḳdārı ancak nūrdan eḫ‘ime-yi lezīze-yi nefsiyye yimege ve ḥūrānile uğraşup tekāzā-yı şehvet itmege ḥaşr-ı emel iderek ḥaşr-ı cismānī i‘tikādında yanını göre ki virmişdür. Ve rābi‘an Şerḥ-i Meşnevīde beyān olındığı vechile rü‘yet-i Ḥaḳḳ ve müşāhede-yi cenāb-ı Kibriyā *len-yere eḥadukum Rabbuhu ḥattā yemūtu*⁹³ ḥadıṣ-i şerīfinüñ feḥvāsınca mevt-i iḥtiyārī yāḥud mevt-i ıztırārī ile tılsım-ı vücūduñ şikest olmasına mevḳūfdur. Zīrā inşā’āt-ı ‘unşuriyyenüñ tecellī-i zāt ve rü‘yet-i cemāl-i muḥlaḳa ma‘a-baḳıyyeti’l-vücūd ḫāḳati olmağıla mevtille tebdīl-i zāt itmedükçe müşāhede-yi vücūd-ı muḥlaḳ mümkin olmaz. Nitekim *felemmā tecellā Rabbuhu [li’l-cebeli] ca‘alehu dekkā ve ḥarra Mūsā şa‘ikā*⁹⁴ āyetinüñ feḥvāsınca ḥazret-i Mūsā ‘aleyhi’s-selām ol tecellī vaḳtinde maḡşıyyün-‘aleyh düşüp vücūd-ı beşeriyyesi fenāya [151a] ve bī-ḥodlığa mübeddel oldı. Pes şaḥve geldükde cenāb-ı Ḥaḳḳı ma‘a-beḳā’i’z-zāti’l-beşeriyye mu‘āyene ḳılmaḳdan *subḥāneke tubtu ileyke*⁹⁵ dimegile tenzīh eyledi ve bilā-tebdīl zātu’l-beşeriyye olan rü‘yet talebinden tā‘ib oldı. İmdi Rabbilerin görenler evvelā mevt-i iḥtiyārī ile olanlar ve kendilerini zāt-ı Ḥaḳḳda fānī ḳılanlar ve tebdīl-i zāt-ı beşeriyyet itmegile abdāl mertebesin bulanlardur. Pes ma‘a’l-ḡayriyyeti ve zātü’l-beşeriyyeti mu‘āyene-yi zāt-ı İlāhiyye muḥāl olduğıyiçün ‘ārifān-ı ḥaḳīḳat *lā-yera’llāhe illa’llāhu*⁹⁶ didiler. Ve

⁹² “Bu dünyada kör olan kimse ahirette de ködür; üstelik iyice yolunu şaşırmıştır.” **İsrā**, 72.

⁹³ “Hiç biriniz ölünceye kadar Rabbini göremez.” Bkz. Mehmet Demirci, **age**, s. 62, 461.

⁹⁴ “Rabbi o dağa tecelli edince onu paramparça etti, Musa da baygın düştü.” **A’raf**, 143.

⁹⁵ “Seni noksan sıfatlardan tenzih ederim, sana tevbe ettim.” **A’raf**, 143.

⁹⁶ “Allāh’tan başkası Allāh’ı bilemez.”

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/4 Summer 2008*

müşâhede-yi hâkîkat idenler yine rü'yet-i Hâkîla müşâhede eyledüklerine ikrâr u şehâdet idüp *ra'eytu Rabbiye fe kâle men ente kultu ente*⁹⁷ kavlini bu ma'nâyı taşdıķ için edâ eylediler. Pes ehl-i şühûduñ dideleri mu'âyene-yi hazret-i Rubûbiyyet eyledükde zât-ı mevhumıyyet ü enâniyyet-i 'arızıyyeleri fenâya mübeddel olup ve hâkîkat-i muṭlaķa zuhûra gelüp ma'a-nürî'l-vaḥdeti'l-muṭlaķati mu'âyene-yi vaḥdet-i İlâhiyye vü vücûd-ı Rabbâniyye eylemeleri ehle be-ğâyet vâzîḥ u ma'lûm ve nâ-ehle mechûl u nâ-mefhûmdur. Anuñ için bu maḥalli çok kimesne fehmi idemeyüp tebdîl-i zât ne dimekdür bilemediginden meşrebine münâsib [151b] ma'nâya ve mezhebine muvâfîķ feḥvâya zâhib olmuşdur. Lîkin meşreb-i taḥkîķden hâric ve câdde-yi tevfiķden birûn oldukları ednâ-mertebe-yi 'irfânî olanlara 'ayân u beyândur.

İnteheye kelâmihî bu faķîr Kâmil eydür ki bu tenbîh-i râbî'de zîkr olınan taḥkîķden Dâ'ire-yi Vaḥdet Şerḥinde feemmâ ki *lâ-ya'rifu'llâhe illa'llâhu*⁹⁸ sırrına maḥremıyyet kesb iden ehlu'llâh 'indinde bilinmeklik ile murâd bi'l-künh ma'nâsına ḥaml olınsa da câ'iz olabilür didigümüz sırr u nüktesi zuhûra gelecegi der-kârdur. Zîrâ cenâb-ı Feyyâz-ı muṭlaķ kendi zâtına bi'l-künh 'âlimdür. Ve illâ ḥâşâ şümme ḥâşâ ulûhiyyete müsteḥaķķ olmamış olur pes bu ḳaşıdeyi ma'a-şerḥihâ çeşm-i 'ibretten geçürüp mazmûnına i'tikâd-ı tâmm iden reh-revân-ı ṭuruķ-ı 'aliyye 'ilm-i a'lâya nâ'il olur. Ve mûntehâ-yı 'irfâna vâşıl olacağı 'ale'l-ḥuşûş Meşnevî-yi şerîfden müstefâd olarak meṭâlib-i selâşe-yi mezkûrenüñ işbâtında bundan ilerü aķreb ü a'del kelâm olmayacağı ḥafî olmağıla süllâk-i râh-ı hâkîķat ma'a-şerḥihâ ḳaşıde-yi mezkûre nüşḥasını mânende nüşḥa-yı mebrûke munşifâne vaż'-ı farķ-ı ser eylemeleri üzre ḥasbî tenbîh ü terģibile ber-â-ber ḥatm-i kelâm olınmışdur.

Fe yessir Mevlânâ ḳuddise sırrahu tetimme derecâtu'l-'irfânî ve'l-ḥamdu li-Mevlânâ 'alâ-âlâ'ihî fî-vaķtı ve in huve.

Nemeķahu Dellâlbaşı-zâde 'Abdu'r-Raḥmân türâb-ı aḳdâmu'l-'ârifîn

1293 sene fî 15 Rebî'u'l-evvel

⁹⁷ "Rabbimi gördüm. Sordu: 'Sen kimsin?' 'Sensin.' dedim."

⁹⁸ "Allâh'tan başkası Allâh'ı göremez."

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/4 Summer 2008*

Sonuç

Bu çalışmada, Adem Kasîdesi ve Şerhi'nin transkripsiyonlu metni, esas amaç doğrultusunda, ilgililerin istifâdesine sunulmuş; bunun öncesinde ise, metne hazırlık mâhiyetinde İslâm düşüncesinde adem kavramına ve bu kavramın Dîvân edebiyatında kullanımına yüzeysel bir şekilde temas edilmiş, ardından metinlerin şâir-şârihi Kâmil-i Mevlevî'nin kimliği ve şerh metodu üzerinde durulmuştur.

İslâmî edebiyatlarda çok az yer bulan adem kavramının, Dîvân edebiyatında da genelde, felsefî anlamını hissettirecek şekilde kelime anlamıyla kullanıldığı görülmüştür. Bu kavram, ilk kez 19. asırda Âkif Paşa'nın Adem Kasîdesinde bütün boyutlarıyla ele alınmış, bu kasîdeye o dönemde yazılan nazîrelerle ve münferit şiirlerle çeşitli şekillerde işlenmiştir. Kâmil-i Mevlevî'nin kasîdesinde de Gazzâlî, İbn Arabî ve Mevlânâ çizgisinde tasavvufun adem algılaması kendini göstermektedir.

Şerh geleneğinde “kendi şiirini şerh etme”nin bilinen birkaç örneğinden birisine imza atan Kâmil-i Mevlevî, şiirin tanıdığı imkânlar dâiresinde tam olarak ifâde edemediğini düşündüğü adem konusundaki fikirlerini daha tafsilâtlı bir şekilde açıklama niyetiyle kasîdesinin şerhini kaleme almıştır. Kendi şiirini şerh çerçevesinde Ziyâ Paşa'nın Zafer-nâme ve Şerhi ile birlikte Kâmil-i Mevlevî'nin bu çalışması, 19. asırda birçok yönden kırılma yaşayan Türk şiirinin paralelinde şerh geleneğinde de farklı ve uç örneklerin görülebildiğinin işâreti sayılabilir. Türk edebiyatının yüzlerce yıllık şerh geleneği üzerinde daha sıhhatli incelemelerin yapılabilmesi, pek çok alanda çeşitli şekil ve hacimlerde verilmiş şerh örneklerinin ortaya çıkarılmasıyla mümkün görünmektedir.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/4 Summer 2008*

KAYNAKÇA

- AKKUŞ Metin, **Nef'i Divanı**, Akçağ, Ankara 1993.
- AKYÜZ Kenan vd., **Fuzûlî Divanı**, Akçağ, Ankara 2000.
- Alî Enver, **Semâ'-hâne-yi Edeb**, İstanbul 1309.
- AYAN Hüseyin, **Nesîmî (Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Türkçe Divanının Tenkitli Metni) 1-2**, TDK, Ankara 2002.
- BİLKAN Ali Fuat, **Nâbî Dîvânı 1-2**, MEB, Ankara 1997.
- Bursalı Mehmed Tâhir, **Osmanlı Müellifleri I-II-III ve Ahmed Remzî Akyürek Miftâhu'l-Müellifin Fihristi**, (Haz. Mustafa Tatcı ve Cemâl Kurnaz), Bizim Büro, Ankara 2000.
- CEYLAN Ömür, **Tasavvufî Şiir Şerhleri**, Kitabevi, İstanbul 2000.
- CEYHAN Âdem, **Türk Edebiyatı'nda Hazret-i Ali Vecizeleri**, Öncü Kitap, Ankara 2006.
- ÇAVUŞOĞLU Mehmet, "Kasîde", **Türk Dili (Türk Şiiri Özel Sayısı II-Divan Şiiri)**, S. 415-416-417, Temmuz-Ağustos-Eylül 1986, s. 17-77.
- DEMİRCİ Mehmet, **Osmanlı Tasavvuf Düşüncesi (İsmâil Rusûhî Ankaravî, Mekâsîd-ı Aliyye fi Şerhi't-Tâiyye)**, Vefa, İstanbul 2007.
- DOĞAN Muhammet Nur, **Şeyh Galib, Hüsn ü Aşk**, Yelkenli, İstanbul 2006.
- ELMALI Hüseyin, "Kasîde (Arap Edebiyatı)", **DİA**, C. 24, İstanbul 2001, s. 562-564.
- GENÇ İlhan, **Esrar Dede, Tezkire-i Şu'arâ-yı Mevleviyye**, AKM, Ankara 2000.
- GÖLPINARLI Abdülbâki, **Mevlânâ Müzesi Yazmalar Kataloğu**, C. 1, TTK, Ankara 1967.
- İhtifalci Mehmet Ziya Bey, **Yenikapı Mevlevihanesi**, (Haz. Murat Ali Karavelioğlu), Ataç, İstanbul 2005.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/4 Summer 2008*

- İmâm Gazâlî, **Yol, Bilgi ve Varlık (Eyyühe'l-Veled, Ledünnî İlim Risalesi, Mişkâtü'l-Envâr)**, (Çev. A. Cüneyd Köksal), Sufi Kitap, İstanbul 2007.
- İNAL İbnülemin Mahmud Kemal, **Son Sadrazamlar**, C. 1, Dergâh, İstanbul 1982.
- İNAL İbnü'l-emin Mahmud Kemal, **Son Asır Türk Şairleri (Kemâlî'ş-Şuarâ) 1-4**, C. 1 (Haz. M. Kayahan Özgül), C. 3 (Haz. Hidayet Özcan), AKM, Ankara 2000.
- İsmâ'il b. Muhammed b. Abdulhâdî el-Cerrâhî el-Aclûnî, **Keşfu'l-Hafâ ve Muzîlu'l-İlbâs Emme'stehire mine'l-Ehâdîsi alâ-Elsineti'n-Nâs 1-2**, (Haz. Şeyh Muhammed Abdülaziz el-Hâlidî), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1997.
- İsmâ'il Rusuhî Ankaravî, **Gerçeklerin Özü (Zübdetü'l-Fuhûs fi-Nakşî'l-Fusûs) (Muhyiddin İbnü'l-Arabî, Nakşe'l-Füsûs)**, (Haz. Ayhan Yıldırım), Ataç, İstanbul 2005.
- KAM Ömer Ferit, **Divan Şiirinin Dünyasına Giriş (Âsâr-ı Edebiye Tetkikatı)**, (Haz. Halil Çeltik), MEB, Ankara 2003.
- KILIÇ Atabey, **Mîrzâ-zâde Ahmed Neylî ve Divanı**, Kitabevi, İstanbul 2004.
- KOLCU Ali İhsan, **Türk Şiirinde Yokluk Fikri ve Âkif Paşa'nın Adem Kasidesi (Tahlil-Tenkid)**, Akçağ, Ankara 2002.
- Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli**, (Haz. Hayrettin Karaman vd.), TDV, Ankara 1997.
- KÜÇÜK Sabahattin, **Bâkî Dîvânı**, TDK, Ankara 1994.
- LEVEND Ağâh Sırrı, **Divan Edebiyatı (Kelimeler ve Remizler, Mazmunlar ve Mefhumlar)**, Enderun, İstanbul 1984.
- MACÎT Muhsin, **Nedîm Divanı**, Akçağ, Ankara 1997.
- Mecmû'a**, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, İbnülemin Kitaplığı, No: 3623.
- Mecmû'a**, Konya Mevlânâ Müzesi Kütüphanesi, No: 1648.
- Mecmû'a**, Konya Mevlânâ Müzesi Kütüphanesi, No: 1665.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/4 Summer 2008*

- Mehmed Süreyya, **Sicill-i Osmanî 1-6**, (Haz. Nuri Akbayar ve Seyit Ali Kahraman), Tarih Vakfı Yurt, İstanbul 1996.
- Muhammed Nâsiruddîn-i Albânî, **Silsiletü'l-Ehâdisü's-Sahîha, Mektebetü'l-Ma'ârif li'n-Neşri ve't-Tevzî'**, Riyad 1995.
- Müstakimzâde Sa'deddin Süleyman, **Şerh-i Dîvân-ı Aliyyü'l-Murtazâ Kerreme'llâhu Vechehu**, Bulak 1255.
- ONAY Ahmet Talât, **Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar**, (Haz. Cemal Kurnaz), TDV, Ankara 1993.
- ÖZALP M. Nazmi, **Türk Müsîkîsi Tarihi 1-2**, C. 1, MEB, İstanbul 2000.
- ÖZCAN İsmail Hakkı, "Kasîde (Mûsikî)", **DİA**, C. 24, İstanbul 2001, s. 566.
- PALA İskender, **Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü**, Akçağ, Ankara 1995.
- PALA İskender, "Kasîde (Türk Edebiyatı)", **DİA**, C. 24, İstanbul 2001, s. 564-566.
- SARAÇ M. A. Yekta, **Emrî Divanı**, Eren, İstanbul 2002.
- Şeyhî Mehmed Efendi, **Vekayîü'l-Fudalâ 1-2**, C. 1 (Şakaik-ı Nu'maniye ve Zeyilleri 1-5, C. 3), (Haz. Abdülkadir Özcan), Çağrı, İstanbul 1989.
- TANMAN M. Baha, "Beşiktaş Mevlevîhanesi", **DİA**, C. 5, İstanbul 1992, s. 553-554.
- TARLAN Ali Nihad, **Hayâlî Divanı**, Akçağ, Ankara 1992.
- TULUM Mertol ve TANYERİ M. Ali, **Nev'î, Dîvân, Tenkidli Basım**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İstanbul 1977.
- VANLIOĞLU Mehmet, "Kasîde (Fars Edebiyatı)", **DİA**, C. 24, İstanbul 2001, s. 564.
- YAVUZ Yusuf Şevki, "Adem", **DİA**, C. 1, İstanbul 1988, s. 356-357.
- ZAVOTÇU Gencay, **Divan Edebiyatı Kişiler-Kişilikler Sözlüğü**, Aydın, Ankara 2006.
- Ziyâ Paşa, Zafer-nâme**, (Haz. Fikret Şahoğlu), **Tercüman 1001 Temel Eser**, İstanbul (Tarihsiz).

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 3/4 Summer 2008*